

September 2009 Årgång 30 Nr 3

Filosofisk tidskrift

- ERIK J. OLSSON
3 Har kunskapen ett (mer)värde?
- CHRISTIAN BJÖRKDAHL
12 Doping och straff
- FREDRIK ZIMMERMAN
24 Vad är skillnaden mellan att roa sig och att bli road?
- HENRIK BOHLIN
31 Om att säga ba' – Davidsons analys av indirekt anföring
- ANNA-SOFIA MAURIN
44 Russells regress: en replik
- 57 NOTISER

Filosofisk tidskrift

Utges av Stiftelsen Filosofisk tidskrift och Stiftelsen Bokförlaget Thales

Redaktör och ansvarig utgivare: Lars Bergström

Filosofisk tidskrift utkommer med fyra nummer per år

Prenumeration per år inom landet: 200 kr (inkl. moms); utom landet: 300 kr

Lösnr: 55 kr (inkl. moms)

För prenumerationsärenden kontakta:

Nätverkstan ekonomitjänst, Box 31120, 400 32 Göteborg

Telefon 031-743 99 05 Fax 031-743 99 06

ekonomitjanst@natverkstan.net

Förlagsadress: Bokförlaget Thales, Box 50034, 104 05 Stockholm

info@bokforlagetthales.se www.bokforlagetthales.se

Copyright © Respektive författare 2009

Grafisk form: Ulf Jacobsen

Satt med Indigo Antiqua

Tryck: Carlshamn Tryck & Media AB, Karlshamn 2009

ISSN 0348-7482

I den år 2006 utkomna boken *On Truth* (OT) argumenterar den amerikanska filosofen och Princeton-professorn Harry G. Frankfurt att det, relativister och postmodernister till trots, finns en objektiv skillnad mellan sant och falskt. Även de som avvisar distinktionen mellan sant och falskt, påpekar han, måste hålla med om att deras egen position, som innebär just ett ogiltigförklarande av denna distinktion, är en som de själva håller för sann. Men i så fall omfattar de ju dikotomin sant-falskt trots allt, åtminstone implicit. Detta är naturligtvis bara en variant av den gamla insikten att relativistens ståndpunkt är självupphävande, att en konsekvent relativist inte kan framställa sin egen åsikt som en objektiv sanning. Men om relativismen bara är sann för relativisten själv, och kanske inte för oss, varför ska vi då bry oss om den över huvud taget?

Vi måste alltså acceptera att det finns en objektiv skillnad mellan det som är sant och det som är falskt. Frankfurt menar nu att detta inte bara är en giltig distinktion; det är också så att sanningen spelar en högst väsentlig roll i våra liv. Här vore det naturligtvis möjligt att säga att det beror på att sanningen har ett värde i sig. Men det är inte vad Frankfurt vill hävda, åtminstone inte enbart. I stället hänvisar han till sanningens instrumentella eller praktiska värde – dess vardagliga handlingsvärde. Det är t.ex. till stor hjälp att veta sanningen om vad vi bör äta och inte äta, hur vi ska uppfostra våra barn, var det är bäst att leva och andra världsliga ting.

Sanningens vikt är kanske ännu mer påtaglig i mer storskaliga sammanhang. En ingenjör i färd med att bygga en bro – för att ta ett annat av Frankfurts exempel – måste i hög grad förlita sig på sanna omdömen om t.ex. hållfastheten hos olika byggmaterial. Annars riskerar bron att störta samman innan den ens är färdig. Ingenjören måste också kunna göra en sann uppskattning av hur planerna förhåller sig till resurserna. Är resurserna tillräckliga givet konstruktionsplanen, så att denna över huvud taget är realiserbar? Framgångsrik ingenjörskonst beror alltså i hög grad på att ingenjören har kontakt med en objektiv verklighet som är oberoende av hans eller hennes eget subjektiva perspektiv. Samma

sak gäller naturligtvis arkitekter, läkare med flera som vi knappast skulle konsultera om vi trodde att de vore inkapabla att bilda objektivt giltiga omdömen inom deras respektive verksamhetsområden.

Det är visserligen så att graden av subjektivitet ökar när vi närmar oss historiska analyser och kommentarer kring sociala förhållanden, men även inom dessa områden finns det relativt klara gränser för hur man rimligen kan tolka fenomenen. Som Frankfurt träffande uttrycker saken: ”Det finns en dimension hos verkligheten inför vilken även den lataste hängivelse åt subjektivitet måste göra halt.”¹

Sanningen är viktig även inom den moraliska sfären. Det gäller även om vi går med på att moraliska omdömen själva saknar sanningsvärden – att de varken är sanna eller falska – en uppfattning som vi i Sverige förknippar med den under tidigt 1900-tal aktive Uppsalafilosofen Axel Hägerström. Anledningen är att huruvida vi omfattar ett moraliskt omdöme normalt beror på olika andra omdömen som är av faktisk natur och som därför har sanningsvärde. Exempelvis inkluderar våra skäl för att omfatta ett värderande omdöme om en persons moraliska karaktär normalt trosföreställningar som beskriver personens handlande i konkreta fall. Har personen t.ex. ofta hjälpt andra? Sådana utsagor kan vara sanna eller falska, och de måste vara sanna för att vårt moraliska ställningstagande ska vara resonabelt.

Eftersom relativismen är vanlig, särskilt i postmodernismens tvivelaktiga dräkt, och det även bland forskare på universitetsnivå, som man kanske tycker borde veta bättre, är det välgörande att Frankfurt tar upp problematiken och att han gör det på ett så övertygande sätt. Det hindrar dock inte att det finns vissa tillkortakommanden i hans framställning. Dessa påverkar inte hans argument mot relativismen, utan rör det faktum att han inte skiljer klart mellan sanningens värde och värdet av att *veta* sanningen. Frankfurt hoppar obehindrat mellan dessa två, för oss filosofer, väsentligen olika ting, vilket reser frågan om det är sanningen, dvs. sanna övertygelser, eller kunskapen om sanningen som har praktiskt värde.

Anta, som Platon gjorde i dialogen *Menon*, att vi vill åka till Larisa, en stad i norra Grekland, utan någon mer specifik uppfattning om var Larisa ligger. Vi bestämmer oss för att fråga någon bland lokalbefolkningen. Av en person som verkar trovärdig och erbjuder sig att följa med som guide får vi uppgiften att det bästa sättet att nå Larisa är att köra till höger vid nästa korsning. Vad vi inte vet är att personen faktiskt är helt otillförlitlig och egentligen bara gissar, men att gissningen råkar vara sann: att köra till höger är faktiskt bäst. Det vore under dessa omständigheter problematiskt att säga att vi nu vet att Larisa ligger till höger,

¹”There is a dimension of reality into which even the boldest – or the laziest – indulgence of subjectivity cannot dare to intrude” (OT, 24).

då informationen, även om den faktiskt är sann, kom från en otillförlitlig källa. Icke desto mindre befinner vi oss nu i en bättre position än innan vi fick denna information. Om vi handlar i enlighet med informationen kommer vi att ta till höger, vilket radikalt ökar våra chanser att så småningom komma fram till Larisa. Det är alltså praktiskt bättre att ha sann information om var Larisa ligger än att ha falsk information eller ingen information alls, även om vi, på grund av tillfälligheternas spel, inte kan sägas veta att informationen är sann.

På samma sätt är det bättre för Frankfurts brobyggande ingenjör att ha en sann trosföreställning angående hållfastheten hos ett visst byggmaterial än att ha falsk information eller ingen information alls, även om, av någon anledning, hans eller hennes sanna trosföreställning inte lever upp till kraven på kunskap, som innefattar mer än bara en sann trosföreställning.

Men dessa anmärkningar stillar inte vår filosofiska nyfikenhet, i alla fall inte helt, utan reser i stället en annan – betydligt mer delikat – frågeställning. Givet att det är värdefullt i största allmänhet att ha sanna föreställningar, varför är det då ännu bättre att *veta* att dessa föreställningar är sanna? Alltsedan Platon har filosofer tänkt sig att kunskapen utgör den finaste och bästa koppling till verkligheten som en person någonsin kan uppnå. Kunskapen är därför mer värd än det som inte utgör kunskap. Det finns flera sätt varpå en uppfattning kan misslyckas med att uppfylla kravet på kunskap. En anledning är att uppfattningen är falsk, en annan att det inte är fråga om en riktig trosföreställning, en tredje, som vi har sett, att uppfattningen inte tillkom på ett tillförlitligt sätt. I samtliga fall får vi, enligt kunskapsteoretisk tradition, någonting som är mindre värt än kunskap. Det är möjligt att Frankfurt inte behöver besvara frågan varför kunskapen är mer värd än den blott sanna övertygelsen då han främst är intresserad av att argumentera emot postmodernismen och andra relativistiska filosofier, men det är ändå ett problem som hans framställning väcker. Mer specifikt aktualiserar Frankfurts betoning av sanningens praktiska värde frågan huruvida kunskapens mervärde också är av praktisk natur. Att det är på det sättet är vad jag ska försöka visa i resten av denna lilla uppsats.

Även om problemet om kunskapens mervärde har fått mycket uppmärksamhet i den senaste kunskapsteoretiska litteraturen är föreställningen att detta mervärde skulle vara av praktisk natur inte en uppfattning som är allmänt företrädd bland kunskapsteoretiker. Varför är dessa så avogt inställda till detta förslag? En orsak står att finna i ett antal ofta förekommande exempel som anses visa att kunskapen saknar just praktiskt mervärde, varav Platons Larisa-exempel är det första som uppträder i litteraturen. Exemplet visar, som vi har sett, att en sann

trosföreställning är bra att ha även om den inte utgör kunskap. Men det är inte den enda slutsats som man har dragit utifrån exemplet. Redan Platon konkluderade dessutom att situationen inte hade varit bättre om den person vi frågade om vägen i stället hade varit tillförlitlig, så att den trosföreställning som vi fick, den om att Larisa ligger till höger, inte bara hade varit sann utan även ett exempel på kunskap. I båda fallen tar vi av till höger och närmar oss därmed Larisa. Problemet att visa att kunskapen, trots Platons skarpsinniga observation, har ett mervärde kallas därför ofta *Menons problem*.²

Här är ett annat exempel i samma stil framkastat av den amerikanska filosofen Linda Zagzebski (2003). Som Zagzebski påpekar blir en god espresso inte bättre för att den producerades av en tillförlitlig espressomaskin. Analogt, menar hon, blir en sann övertygelse inte mer värdefull för att den tillkom på ett tillförlitligt sätt, t.ex. genom att en tillförlitlig källa tillfrågades. Kunskap i vår mening saknar därför, menar hon, praktiskt mervärde i förhållande till den enbart sanna övertygelsen.

Det finns dock goda skäl att tro att kunskapssteoretiker överskattat övertygelsekraften hos Zagzebskis espressoanalogi. Det är visserligen sant att, om espressos kvalitet har verifierats på oberoende väg (exempelvis genom provsmakning), ger den vidare information att maskinen som producerade den är pålitlig ingen ytterligare kvalitetsindikation som vi tenderar att uppskatta. På samma sätt gäller att en övertygelse vars sanning verifierats med oberoende medel (exempelvis genom direkt observation) inte blir väsentligen bättre underbyggd med hänvisning till tillförlitligheten hos källan. Men argumentet förutsätter att det enda värdet hos tillförlitlig produktion är att den indikerar kvaliteten respektive sanningen hos den specifika produkten/övertygelsen. Denna förutsättning är, menar jag, helt enkelt felaktig, och det av följande skäl: En pålitlig espressomaskin som producerar en god espresso idag kan normalt också göra det i morgon. Anledningen är att maskinen normalt även i morgon står till ditt förfogande, och, då den är pålitlig, kommer den an-

²Frågan här gäller den värdemässiga skillnaden mellan att en och samma person vet att p kontra bara har en sann trosföreställning att p. Vidare förstås den frågan på så sätt att det handlar om skillnaden i värde *för personen själv*. Det finns naturligtvis många andra intressanta frågor man kan ställa sig vad gäller kunskapens värde. Har exempelvis den vetenskapliga kunskapen ett nyttovärde för mänskligheten i stort? Många av dessa övriga frågeställningar berörs i Lars Bergströms tankeväckande uppsats ”Notes on the Value of Science” (Bergström, 1994), som på ett intressant sätt kompletterar det som sägs i den artikel som här föreligger. Eftersom det rör sig om i grunden olika problemställningar kan jag inte se att Bergströms ibland ganska pessimistiska slutsatser skulle vara oförenliga med de mer positiva teser som själv driver.

tagligen även då att producera en god espresso. På samma sätt gäller att om vi har tillägnat oss en sann övertygelse om att vägen till höger leder till Larisa, är normalt samma källa att tillgå vid nästa vägskäl. Det gäller t.ex. om källan är en karta eller en färddator eller, som i originalexemplet, en guide som följer med på vägen. Om källan var tillförlitlig kommer den normalt även vid nästa vägskäl att ge rätt information. Så det faktum att någonting tillkom på ett tillförlitligt sätt är inte bara en indikation på kvaliteten hos detta någonting; det är även indikation på att flera saker av samma goda kvalitet, respektive samma sanningshalt, kommer att produceras i framtiden.³

Samma sak gäller inte för en sann övertygelse som tillkom på ett otillförlitligt sätt. Efter att vi, genom att fråga vår guide, kommit till uppfattningen att Larisa ligger till höger finns det, som sagt, en tendens att samma källa återanvänds vid nästa vägskäl. Men om källan är otillförlitlig leder detta sannolikt till en falsk övertygelse (åtminstone är det mer sannolikt än om källan hade varit tillförlitlig).

Denna slutsats – att kunskap i högre grad än sann övertygelse är en indikation på framtida sanna övertygelser, ja till och med framtida kunskap – beror på en rad empiriska antaganden, dvs. antaganden om hur världen faktiskt ser ut. Ett antagande är att folk relativt sällan konfronteras med unika problem, utan de problem som uppstår är oftast av en ständigt återkommande typ. Att hitta vägen från, säg, Aten till Larisa är ett bra exempel på det återkommande problemet att hitta vägen från A till B. Ett annat antagande är att en lösningsmetod som var tillgänglig vid en viss tidpunkt oftast också är det vid en annan. Det kan naturligtvis hända att färddatorn blir stulen på vägen, eller att guiden tröttnar och hoppar ur bilen, men det hör trots allt till ovanligheterna.

Även om dessa och andra empiriska antaganden, som också behövs, tycks relativt banala finns det ändå situationer då de inte är uppfyllda, exempelvis när någon efter att ha fått veta någonting insjuknar och därför inte kan återanvända den metod som ledde till kunskapen. Men så länge som detta inte händer alltför ofta har kunskapen, som sagt, ett mervärde som en indikation på framtida sanna övertygelser och kunskaper. Exemplet visar bara att kunskapen inte är en ofelbar indikator, inte att den inte indikerar alls.

³Denna lösning framkastas i Goldman och Olsson (2009), i vilken den går under namnet "the conditional probability solution". Uppsatsen skrevs 2006 och har cirkulerat elektroniskt sedan dess. Det har lett till att uppsatsen kommenterats och debatterats innan den egentligen kommit ut. Till kritikerna hör Jonathan L. Kvanvig. Hans år 2008 i *Social Epistemology* publicerade uppsats är delvis en kritisk diskussion av vårt uppslag. Jag har skrivit ett svar som utkommer i samma tidskrift (Olsson, kommande).

Den andra observationen är att man mycket väl kan tänka sig en möjlig värld där de empiriska antagandena om metodens repeterbarhet med mera inte är uppfyllda ens i normalfallet. I sådana världar har kunskapen inte något mervärde av den sort som jag här befattar mig med. Detta värde tillkommer alltså inte kunskapen med nödvändighet, utan i vilken mån kunskapen har detta mervärde beror på hur världen ser ut. Det följer att frågan om kunskapens värde, till skillnad mot vad många kunskapsteoretiker antagit, inte är någonting som kan avgöras a priori eller genom "rent tänkande" för att använda kantiansk terminologi. Ytterst är den en empirisk fråga, även om de empiriska förutsättningarna är mycket svaga.

Om vi kombinerar det hittills sagda med Frankfurts observation att den sanna övertygelsen har praktiskt värde, oavsett om den utgör kunskap eller ej, följer att kunskapen är ännu mer värdefull. För ett kunskaps-tillstånd är också ett tillstånd av sann övertygelse och har därför, i enlighet med Frankfurts tes, praktiskt värde. Därtill kommer att kunskaps-tillståndet gör framtida sanna övertygelser, dvs. praktiskt värdefulla ting, mer sannolika, vilket ger det mervärde som vi letat efter.

Jag ska nu ge ytterligare skäl för dessa allmänna slutsatser genom att betrakta ett annat avseende i vilket kunskapen har ett praktiskt mervärde i förhållande till den sanna trosföreställningen.

Det är nämligen så att en trosföreställning som utgör kunskap därmed också blir mer stabil och alltså är mindre lätt att rucka på än en trosföreställning som bara råkar vara sann. Att ha sanna trosföreställningar som stannar kvar är, som Oxford-filosofen Timothy Williamson påpekat, av betydelse när vi ska utföra komplexare handlingar över längre tid.⁴ Frankfurts exempel med den brobyggande ingenjören ger en utmärkt illustration av denna poäng. För det är av uppenbara skäl avgörande att de korrekta bedömningar som han eller hon baserar det fortsatta byggandet på, t.ex. när det gäller materialens hållfasthet, inte överges under byggandets gång.

Vad finns det då för anledning att tro att en trosföreställning som utgör kunskap därmed blir mer varaktig? Den huvudsakliga idén bakom argumentet för denna tes är att den som använder en faktiskt otillförlitlig metod, som av en tillfällighet leder till en sann övertygelse, i sinom tid kommer att bli varse metodens otillförlitlighet. Anledningen lyder som följer: Enligt vad vi sagt tidigare kommer metoden sannolikt till upprepad användning. Eftersom den är otillförlitlig kommer den då troligen att ge upphov till en falsk föreställning (i alla fall är det mer troligt än om metoden hade varit tillförlitlig). Om personen inte är helt isolerad från

⁴Se Williamson (2000).

sin omgivning utan har olika andra sätt att tillförlitligt inhämta information, t.ex. genom direkt observation, kommer han eller hon sannolikt att upptäcka falskheten hos denna föreställning. Det kommer att leda till att hon klandrar den metod, varmed denna falska föreställning uppkom, och inte längre betraktar den som tillförlitlig. Vidare: om han eller hon dessutom håller reda på med vilka metoder olika övertygelser bildats, kommer han eller hon nu rimligen att ställa sig frågan vilka andra övertygelser som tidigare bildats med samma, nu som otillförlitlig betraktade, metod. Även dessa övertygelser måste hon nu betrakta med skepsis. Det kommer att leda till att vår ursprungliga övertygelse ges upp, trots att den, som vi antog, faktiskt är sann. Antagandet att den ursprungliga sanna övertygelsen i stället kom till på tillförlitligt sätt och därmed var exempel på kunskap ger inte upphov till samma grad av instabilitet.⁵

Slutsatsen blir, återigen, att en trosföreställning som utgör kunskap tenderar att vara mer stabil än en som inte utgör det utan bara av en händelse är sann.

Även detta resonemang beror på vissa relativt, men inte helt, oskyldiga empiriska förutsättningar. Alla tidigare förutsättningar måste även gälla för att denna tankegång ska kunna fullföljas, att samma sorts problem uppkommer gång på gång osv. Därtill kommer att personen måste hålla reda på varifrån hon fått sin information. Annars kan ju han eller hon inte gå tillbaka och avvisa gamla övertygelser som bildats med en metod som senare visat sig vara otillförlitlig, vilket var väsentligt för stabilitetsargumentet. Att folk kommer ihåg sina informationskällor är dock en kontroversiell historia inom den kognitiva psykologin, och det finns experiment som verkar tyda på motsatsen – att folk tenderar att glömma bort vilken den ursprungliga informationskällan var. Vad som verkar obestridligt är dock att det finns omständigheter under vilket detta antagande faktiskt är empiriskt giltigt, nämligen då det är viktigt att komma ihåg sina grunder, vilket gäller inom såväl politik som vetenskap, om inte annat för att kunna övertyga sina meningsmotståndare. Det pekar i så fall på att kunskapen har ett speciellt stort stabilitetsmervärde inom exempelvis politik och vetenskap.

För att sammanfatta: Relativismen måste avvisas då den är självupphävande. Relativisten måste ju själv rimligen medge att den egna positionen är objektivt sann, vilket, som vi såg, är djupt problematiskt givet den relativistiska tesens innehåll. Vidare är sanna trosföreställningar, som Frankfurt påpekade, av stor praktisk betydelse. Det gäller oavsett om vi verkligen vet att de är sanna. Den fråga som Frankfurt lämnade obesvarad var den huruvida själva vetandet ger ett ytterligare värde som

⁵Argumentet publicerades först i Olsson (2007).

inte tillkommer den sanna övertygelsen i sig. Den frågan har jag besvarat jakande. Dels är det så att kunskap, i form av sann övertygelse som har tillkommit på tillförlitlig väg, är en indikator på förekomsten av fler sanna övertygelse i framtiden. Dels gäller att en sann övertygelse som utgör kunskap är mer stabil och inte lika lätt försvinner. Dessa mervärden gäller dock endast under vissa empiriska förutsättningar. Dessa är, vågar jag hävda, i fallet med kunskapens indikatorfunktion allmänt uppfyllda. När det gäller stabiliteten är det inte så. Däremot gäller förutsättningarna i vissa relativt vanliga fall, nämligen när det speciellt viktigt att hålla reda på varför man tror det man tror.⁶

Avslutningsvis skulle jag vilja göra ytterligare två observationer med utgångspunkt från det som redan sagts.

Den första iakttagelsen rör det uppenbara förhållandet att frågan om kunskapens värde skär tvärs igenom den traditionella distinktionen mellan teoretisk filosofi och praktisk filosofi. Den teoretiska filosofin antas ju ägna sig framför allt åt människans kunskapsförmåga, vetenskapsteorin, frågan vad som egentligen finns, med mera. Den praktiska filosofin däremot ska framför allt befatta sig med frågor om värde och moral. Vidare: det praktiska mervärde som jag argumenterat att kunskapen har beror, som vi har sett, på förutsättningar som delvis rör människans kognitiva apparat. Det mest iögonenfallande exemplet är återigen antagandet att vi, åtminstone i vissa situationer, håller reda på, och kommer ihåg, varifrån vi fick vår information, vilket återigen var av betydelse i stabilitetsargumentet. Här kopplas den teoretiska filosofin och dess kunskapsteori ihop med kognitionsvetenskapen på ett kanske överraskande sätt. För den som vill vara politiskt korrekt och hävda vikten av filosofisk forskning bedrivs över ämnesgränserna är det nog svårt att hitta ett mer övertygande exempel än just problemet om kunskapens värde.

LITTERATUR

- Bergström, L. 1994. "Notes on the Value of Science", i *Logic, Methodology and Philosophy of Science IX*, red. D. Prawitz, B. Skyrms, och D. Westerståhl, s. 499–522. Elsevier.
- Frankfurt, H. G. 2006. *On Truth*. New York: Alfred A. Knopf.
- Goldman, A. I., och E. J. Olsson. 2009. "Reliabilism and the Value of Knowledge",

⁶För en mer detaljerad diskussion av Frankfurts teori samt dess epistemologiska värdeproblematik vill jag hänvisa till Olsson (2008). Kvanvigs bok från 2003 är klart läsvärd som en introduktion till Menons problem, även om argumentationen ofta är något oprecis. Det har skrivits ganska mycket inom detta område den senaste tiden, varför det kan vara en god idé att konsultera en aktuellare översikt, exempelvis Pritchard (2007).

- i *Epistemic Value*, red. A. Haddock, A. Millar, och D. H. Pritchard. Oxford University Press.
- Kvanvig, J. L. 2003. *The Value of Knowledge and the Pursuit of Understanding*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kvanvig, J. L. 2008. "Further Thoughts on the Swamping Problem", *Social Epistemology*.
- Olsson, E. J. 2007. "Reliabilism, Stability, and the Value of Knowledge", *American Philosophical Quarterly*, vol. 44 (4): 343–355.
- Olsson, E. J. 2008. "Knowledge, Truth, and Bullshit: Reflections on Frankfurt", *Midwest Studies in Philosophy XXXII*: 94–110.
- Olsson, E. J. (kommande) "Reply to Kvanvig on the Swamping Problem", *Social Epistemology*.
- Pritchard, D. H. 2007. "Recent Work on the Value of Knowledge", *American Philosophical Quarterly*.
- Williamson, T. 2000. *Knowledge and Its Limits*, Oxford University Press.
- Zagzebski, L. 2003. "The Search for the Source of Epistemic Good", *Metaphilosophy* 34: 12–28.

Är det rimligt att anta att straff kan motverka doping? Givet att idrott bör ske på lika samt på förhand definierade villkor diskuteras ofta på vilket sätt man bör hantera eventuella effekter som doping kan ge upphov till. Företrädelsevis existerar två alternativ till legalisering, dels ett fortsatt förbud eller dels en legalisering under kontrollerade former. *Förbudsförespråkaren* föredrar förbud framför kontrollerad legalisering. Enligt förespråkaren är doping av varierande skäl normativt dåligt samtidigt som förhoppningen är att i största möjliga utsträckning minimera de effekter som doping ger upphov till genom avskräckande bestraffning. Förbudsförespråkaren förutsätter därför att det finns tillräckligt välfungerande och etiskt godtagbara straff som kan eliminera dopingens effekter. *Förbudsmotståndaren* föredrar en kontrollerad legalisering framför ett fortsatt förbud. Motståndaren lägger ingen vikt vid dopingens normativa aspekter utan förutsätter att det kan finnas straff som är tillräckligt välfungerande i syfte att eliminera dopingens effekter i tillräckligt god utsträckning men menar samtidigt att de antingen är oetiska eller ekonomiskt oförsvarbara. Ett exempel på ett ekonomiskt oförsvarbart alternativ vore att utrusta alla elitidrottare med en personlig assistent som följer idrottaren dygnet runt och kontrollerar att personen inte dopar sig. Ett oetiskt alternativ vore att utrusta idrottaren med en gps-sändare och/eller ett inopererat datachip, något som sjukamperskan Carolina Klüft föreslagit (*Aftonbladet* 2007-12-19).

Jag vill först och främst slå fast att jag inte kommer att diskutera doping i normativt hänseende. Huruvida doping är normativt önskvärt eller inte överlämnar jag till andra frivilliga att diskutera. Syftet är i stället att analysera huruvida man inom ramen för existerande straffteorier skulle kunna utforma ett tillräckligt avskräckande dopingförbud med avsikt att eliminera dopingeffekter men som är varken oetiskt eller ekonomiskt oförsvarbart (för en översikt av argument om framtida dopingpolicies, se David Hoff och Bo Carlsson 2005, s. 42–5 och Torbjörn Tännsjö och Claudio Tamburrini 2000).

1. AVSKRÄCKNING

Straff inom idrott verkar genom avskräckning, en form av det preventiva straffidealet. Avskräckningens syfte är göra brottet (i denna artikel detsamma som doping) irrationellt genom att manipulera de incitament som ligger till grund för brottets uppkomst. I idrottens fall handlar det om att kostnaden av att ertappas dopad skall överstiga den vinst som dopingen potentiellt kan generera. Detta skall avskräcka idrottare från att dopa sig överhuvudtaget (Tamburrini 1992, s. 12).

Det betyder att straff inom avskräckningsidealet bygger på två element. Idrottarens *rationella val* samt det *hot om straff* som föreligger om hon ertappas som fuskare. Det innebär att idrottaren antas överväga rationellt om det är värt att dopa sig. Potentiella positiva effekter av idrottsframgång (t.ex. social och ekonomisk status, subjektiv upplevelse) står i relation till eventuella effekter från negativa faktorer såsom *straffets hårdhet* och *sannolikheten att ertappas* (Tamburrini 1992, s. 19–20). Givet att straffet är avskräckande borde en ökning av straffets hårdhet och/eller sannolikheten att ertappas, allt annat lika, leda till mindre doping.

1.1 INVÄNDNINGAR

Kan den straffteoretiska bas som avskräckningsidealet utgör eliminera doping eller är det en otillräcklig grund? Det senare alternativet skulle innebära att vi antingen måste vända oss mot ett annat straffideal eller ge förbudsmotståndarna rätt; eliminering av dopingeffekter främjas av kontrollerad legalisering.

Den straffbas jag avser består av avskräckning kombinerat med ”inlåsning”. Inlåsningen (avstängningen) verkar då främst i avskräckande syfte. Det eftersom förövaren endast fråntas sin rätt att delta i idrottstävlingar, dvs. en specifik del av personens frihet, inte personens möjlighet att leva i frihet som sådan. Jag analyserar fem potentiella invändningar som kan anföras mot avskräckningsidealet, två empiriska och tre moraliska. Hållbarheten i invändningarna avgör om avskräckningsidealet på teoretisk grund kan antas eliminera doping.

För det första kan anföras att avskräckningsidealet inte avskräcker tillräckligt mycket. Det innebär att antingen straffets hårdhet och/eller sannolikheten att ertappas inte är tillräckligt kostsamma poster i idrottarens rationella övervägning (Tamburrini 1992, s. 20–28).

Vad gäller idrott torde detta kunna vara sant. Förlust utifrån straffets hårdhet kan aldrig korrelera i tillräcklig utsträckning med förväntad vinst av icke ertappad doping. En idrottare är en jämlik medborgare som alla andra. Den har rätt till samma levnadsstandard och levnadsförutsättningar som vilken annan medborgare som helst. En idrottare som

vinner fördel genom doping, inte ertappas och blir en av de bästa i sin gren erhåller en enorm vinst i termer av levnadsstandard och social status. Skillnaden mellan betraktare och utövare är i dagens idrott enorm både vad gäller social och ekonomisk status. Det får betydelse för straffets funktion.

En dopad idrottare som ertappas lär förlora social status. Samtidigt är sannolikheten stor att han bibehåller hela eller delar av den ekonomiska status han erhållit i jämförelse med "vanliga medborgare". Att ertappas dopad gör således att idrottaren förlorar social och ekonomisk status i jämförelse med vad han skulle kunna få i framtiden om han inte ertappades. Emellertid har idrottaren vunnit, möjligtvis inte socialt men åtminstone ekonomiskt i jämförelse med vad han haft om han inte dopat sig från första början. Potentiell vinst överstiger den förlust som en ertappning kan rendera. Det innebär att skillnaden mellan positiv och negativ post inte kan korrelera fullt ut. Inte ens om straffets längd utökas maximalt till att bestå av livstids avstängning. Detsamma gäller sannolikheten att ertappas eftersom doping inte per automatik medför att fuskaren ertappas. Det finns alltid en möjlighet att undgå regelverket.

Avskräckningen tycks i rådande system inte kunna avskräcka tillräckligt mycket. Skälet står att finna i en empirisk korrelation som emellertid påvisas i filosofiskt avseende. Innebörden är att invändningen försvagar avskräckning som straffideal inom idrott.

För det andra kan anföras att straffet är illegitimt om individen agerar irrationellt (Tamburrini 1992, s. 29–36). Irrationalitet är inte fallet vad gäller doping inom idrott. Idrottaren är rimligen varken förgiftad eller utför oinformerade beslut. Snarare är motsatsen det korrekta eftersom idrottaren med all sannolikhet är mycket väl medveten om sitt agerande, oavsett om han eller hon står under yttre påverkan eller inte. Avskräckning som ideal försvagas inte av invändningen.

För det tredje kan avskräckningsidealet legitimera att oskyldiga straffas i syfte att avskräcka andra individer från att begå brott. Det skulle innebära att en "ren" idrottare straffades med syfte att avskräcka andra potentiella förövare från att begå brott (Tamburrini 1992, s. 36–41).

Att oskyldiga straffas är direkt omöjligt vad gäller doping. Det eftersom straff förutsätter bevis i form av substans i kroppen i kombination med att det finns konsensus (t.ex. WADA, internationella idrottsförbund) om att varje individ alltid är strikt ansvarig för att den inte har förbjudna preparat i kroppen. Det innebär emellertid att oskyldiga idrottare (om de faktiskt är dopade av misstag, har blivit lurade och/eller hotade) med substanser i kroppen kan dömas till straff. Men eftersom ansvarsaspekten är strikt betraktas de likväl som skyldiga.

En idrottare kan aldrig straffas i syfte att avskräcka andra idrottare

från att dopa sig i framtiden givet att densamma saknar förbjudna substanser i kroppen. Det innebär att avskräckning som ideal inte försvagas av invändningen.

För det fjärde kan anföras att avskräckningsidealet kan leda till oproportionerligt hårda straff med syfte att verka avskräckande i större utsträckning. Viktimiseringen innebär samtidigt att en proportionell straffskala kan motverka avskräckningsidealet då proportionaliteten skulle kunna reducera straffets effektivitet. Avskräckningsidealet torde därför förespråka längre samt mer inhumana straff (Tamburrini 1992, s. 42–60).

Här finns två problem. För det första. Den potentiella vinsten inom dagens elitidrott är i många fall så pass stor att ertappningsrisken och straffets längd måste ökas samt förlängas markant för att överhuvudtaget kunna göra utfallet av idrottarens kalkyl avskräckande. Av de två möjligheterna, hårdhet och sannolikhet, kan enbart en ökning av straffets längd rendera viktimisering givet att dopingtesternas utformning inte förändras till att exempelvis efterlikna den "personliga assistenten" som nämndes ovan.

Idag utdöms i de flesta idrottsgrenar 2–4 års avstängning vid doping. Ertappas idrottaren en andra gång utdöms livstids avstängning. Med längden av en idrottskarriär i åtanke skulle en kritiker hävda att straffet (2–4 år) är oproportionerligt långt och saknar motstycke inom andra professioner varför idrottaren är viktimerad med avseende på straffets längd. Det är emellertid inte ovanligt inom andra professioner att längre yrkesförbud utdöms (t.ex. advokater, läkare, arbeten med ekonomiska förhållanden) vid tillräckligt grova oegentligheter, varför densamma torde kunna gälla även inom idrott. Trots att man inom andra professioner arbetar längre (40 år?) torde en tidsbestämd avstängning inom idrotten inte vara oproportionerligt hård, även om man betänker förövarens förhållandevis korta idrottskarriär (10 år?). I synnerhet inte då idrottaren är medveten om regelverket på förhand samt att två års avstängning är ekvivalent med åtta års civilt yrkesförbud med avseende på professionernas respektive längd. Är idrottskarriären längre än tio år, vilket inte är orimligt att anta, är straffet dessutom än mildare.

Mer viktimisering uppstår emellertid vid en andra förseelse då livstids avstängning faller ut och raderar idrottarens möjlighet att i framtiden utöva samma idrott på elitnivå. Återigen är dock detta enligt rådande regelverk varför vi inte kan tala om en ökad risk för viktimisering, snarare är viktimiseringen redan en realitet som ingår i dagens verklighet. Vidare relateras straffet enbart till förövarens idrottsprestation, inte dess civila situation, varför hårdheten enbart avser en avgränsad sfär (låt vara en mycket betydelsefull sfär) i personens liv.

Maximeras straffet däremot genom att livstids avstängning utdöms redan vid första förseelsen kan vi rimligtvis tala om en risk för att straffet är oproportionerligt hårt och att idrottaren därmed på goda grunder kan antas bli viktimerad. I synnerhet om idrottaren har förbjuden substans i kroppen men intagit det på ett sätt den inte själv kan ansvara för. Men även vid rationellt kalkylerad doping. Risk för viktimering torde även gälla om tidsbestämda straffets längd ökas markant vid första förseelsen.

Sammantaget innebär resonemanget att nuvarande straffskala med tidsbestämda avstängningar vid första samt livstids avstängning vid andra förseelsen inte torde rendera viktimering. Förutsättningen är att dagens straffskala är legitim, något jag här tar för givet. Alltför långa alternativt maximala straff vid första förseelsen renderar motsatsen.

För det andra. En kritiker kan anföra att bestraffning tillämpas ojämnt mellan förövare inom olika idrottsgrenar givet att den förväntade karriärens längd skiljer sig åt. En golfare har exempelvis möjlighet till en längre karriär (25 år?) än vad en sprinter har (10 år?) varför ett tidsbestämt straff är hårdare för den senare.

Straffskalans varierande hårdhet mellan olika idrotter är dock irrelevant eftersom straffet främst syftar till att eliminera dopingeffekter gentemot andra idrottare inom respektive idrottsgren. Inte desto mindre är den olikhet inför lagen som tidsaspekten genererar problematisk. Men inte med avseende på avskräckningssyftet inom idrottsvärlden utan på rättssäkerhet i generell mening. Snarare implicerar olikheten givet att det rådande tidsstraffet inte är viktimerande i den kortare av karriärerna att längre straff skulle kunna introduceras i de idrotter där karriären sträcker sig över förhållandevis lång tid med syfte att utjämna den relativa längden utan att samtidigt viktimeras idrottarna.

Om straffets hårdhet varierar i absoluta tal mellan idrotter men är ekvivalent i relativ bemärkelse inom idrotter samtidigt som det inte viktimerar idrottaren civilt är kritiken missriktad. Avskräckning som ideal torde därför inte försvagas av den andra invändningen. Vad gäller den första invändningen kan idealet försvagas såvida längre straff föreslås utan att brottet antar grövre karaktär. Givet att straffet inte görs hårdare med avseende på längd försvagas inte idealet.

Avslutningsvis kan anföras att avskräckningsidealet står i strid med en persons autonomi. Det skulle innebära att personen inte tillåts agera utifrån (i) egna önskemål, (ii) moraliska överväganden eller att han blir (iii) behandlad som ett medel och inte ett mål i sig självt (Tamburrini 1992, s. 60–73).

Vad gäller idrott så gäller den första aspekten alla andra straffideal också. Oavsett hur stor önskan idrottaren har att dopa sig står dess brottsliga aspekt opåverkad.

Den andra aspekten kan innebära att idrottaren förvägras att handla utifrån sina individuella moraliska överväganden. Idrottaren erkänner emellertid dopingförbudet vid deltagande i sanktionerade tävlingar. Avskräkningsidealet kan därför strida mot idrottarens moraliska överväganden (t.ex. idrottaren anser att doping är bra men accepterar reglerna för att få delta), men enbart på ett sätt som idrottaren accepterar i övrigt för att få delta. Idrottaren är autonom inom idrottssfären under förutsättning att hon accepterar de regler som är gällande.

Den tredje aspekten träder i kraft då idrottaren används som medel i syfte att avskräcka andra från att dopa sig. En bestraffad idrottare är ett medel i syfte att uppnå ett annat mål, i det här fallet eliminering/reduktion av doping. Vederbörandes påtvingade öde syftar till att avhålla andra från att gå samma väg till mötes. Men då bestraffning förutsätter substans i kroppen i kombination med idrottarens eget ansvar är följden att ingen oskyldig aktör kan bestraffas. Det innebär att bara straffade idrottare betraktas som medel i syfte att uppnå målet. Idrottaren är dessutom enbart ett medel under tiden hon är avstängd. Om och när hon återkommer efter avstängningen betraktas hon återigen som ett mål i sig själv på samma grunder som övriga idrottare; en grupp individer som aldrig kan betraktas som medel givet att de inte ertappas dopade.

Sammantaget är innebörden att avskräkningsidealet inte tycks strida mot någon av de tre formerna av personlig autonomi. Avskräkning som ideal försvagas inte.

Sammanfattningsvis försvagas avskräkningsidealet inte av de fem invändningarna förutom på en punkt. Det är inte tillräckligt avskräckande. Samtidigt konstaterar jag att idealet riskerar att viktimisera idrottaren och därmed underminera avskräkningsidealet givet att bestraffningen görs hårdare i termer av längre alternativt maximala straff vid första dopingförseelsen. Vi ser en logisk motsättning. Avskräkningsidealet behöver hårdare straff för att verka tillräckligt avskräckande, något som i sin tur riskerar att viktimisera idrottaren och göra avskräkningsidealet illegitimt.

Avskräkningen kan emellertid också göras starkare genom att öka risken att ertappas. Med obegränsade tillgångar samt utrymme för etiskt diskutabla metoder skulle det vara möjligt. Testmetoderna kan exempelvis förbättras och förbättra möjligheterna att ertappa dopade idrottare. Men samtidigt skulle det, i intuitivt avseende, förutsättas en markant förbättring vad gäller denna aspekt för att avskräkningseffekten skulle bli märkbart större. Jag låter därför konstanthålla sannolikhetsaspekten av problematiken och fokusera mitt argument på straffets hårdhet.

Kan ”kostnadsposten” i idrottarens rationella kalkyl ökas i syfte att förstärka den negativa posten och effektivisera avskräkningen? Kan av-

skräckningsidealet göras mer avskräckande utan att samtidigt förlora sin legitimitet?

2. ERSÄTTNING

Vi bör titta bortom avskräckningsidealets kombination med inlåsning genom avstängning. Kan detta rådande straffideal *kombineras* med ett ersättande ideal finns möjligheten att avskräckningseffekten görs tillräckligt effektiv. Är denna lösning möjlig?

Syftet med ersättningsidealet är vanligtvis att förövaren ersätter offrets/offrens förlust. Det betyder i realiteten att förövaren bibehåller sin frihet och att straffet består av antingen materiell (svagt ersättningsideal) och/eller kroppslig ersättning (starkt ersättningsideal) (Tamburrini 1992, s. 212–215). Så är inte fallet här. Avsikten är i stället att ersättningen från förövare till offer tillfogas redan existerande straffskala i syfte att öka avskräckningsmekanismen i rådande straffideal. Men är ersättningsidealet förenligt med avskräckningsidealet i samband med dopingbrott?

2.1 INVÄNDNINGAR

Återigen finns fem invändningar, tre praktiska samt två moraliska. För det första kan anföras att det är osannolikt att nå ersättande straff som är godtagbara för båda parter. Oavsett om de förhandlas fram mellan parterna eller definieras av en objektiv aktör (Tamburrini 1992, s. 223–224). Möjligheten att skapa straffets form borde stå oberoende av rådande straffideal. Kan straff nås genom rättsvetenskapliga överväganden under andra straffideal torde detsamma gälla även ersättningsidealet. Ersättning som ideal försvagas inte av invändningen.

För det andra kan anföras att välbärgade personer inte bestraffas i samma utsträckning som mindre välbärgade individer (Tamburrini 1992, s. 225–239). Vad gäller idrott kommer ersättningen ofta vara stor. Det ger upphov till skillnader i straffets hårdhet. Men om ekonomisk vinning varierar kraftigt mellan idrotter så är den tämligen ekvivalent mellan idrottare inom samma idrottsgren. På så vis tillhör alla idrottare ”samma gemenskap”. Om fuskare straffas i paritet till vad de erhållit genom den idrott som de har praktiserat är invändningen bemött.

Ersättningen innebär emellertid att straffet görs hårdare. Inte genom längre utan bredare straff där ytterligare en form inkluderas, ersättningen. Det föranleder en risk för viktimisering. Betänker vi återigen den civila sfären är det inte ovanligt att brottslingar ersätter den eller de offer som deras varierande brott riktats mot. Detsamma torde kunna gälla inom idrottsvärlden. Ytterligare en invändning skulle då kunna vara att er-

sättningsidealets avskräckning är beroende av vilken idrott (gemenskap) som avses. Friidrott skulle exempelvis vara väsensskilt från orientering, varpå ersättningsidealet skulle verka mer avskräckande i det förra än det senare. Men frågan är om det är relevant för det avskräckande syftet eftersom doping rimligtvis inte torde vara lika frestande inom orientering som inom friidrott. Sammantaget torde ersättningsidealet inte försvagas av invändningarna.

För det tredje kan anföras att förövaren inte kan kompensera offren. De kan antingen vägra eller hävda att de inte har möjlighet att ersätta sitt offer (Tamburrini 1992, s. 231–235). Om ersättningen är materiell kan vi utesluta att förövaren inte skulle kunna ersätta sitt/sina offer. De medel som förövaren erhållit genom sitt idrottande utgör den ”pott” som ersättningen kan tas ifrån. Det inkluderar prispengar samt sponsor-medel (etc.) som direkt kan kopplas till förövarens idrottsprestation. En distinktion måste göras mellan medel som kan och som inte kan relateras till förövarens idrottande. Saknas denna distinktion, som lär vara diffus, blir straffet oproportionerligt hårt varpå viktimisering kan träda i kraft. Ersättningsklausulen tillfogas straffskalan på förhand och ställs ekvivalent med övriga former av straff (vanligtvis avstängning). Om straffskalan reformeras på detta vis torde vägran av ersättning självregleras. Att på förhand vägra acceptera en ersättningsklausul skulle kunna indikera att idrottaren är en potentiell föröväre. Förutsättningen är att ersättning likställs med inlåsningsvad gäller mekanismer inom avskräckningsidealet.

En invändning som bör tas i beaktning vore att idrottarna agerade i kombination med bulvaner vars syfte vore att dölja vilka inkomster varje idrottares ”pott” skulle inkludera. Det är problem som skulle kunna finna sin lösning genom att de berörda idrottsorganen höll kontroll över vart och till vem prispengar osv. utbetalas.

En ytterligare invändning skulle vara att ersättningen inbegrep även kroppslig ersättning. Då skulle en situation sannolikt kunna uppstå där förövaren inte kan eller vägrar att ersätta offret/offren. Även om den tycks kunna ersätta sitt offer, exempelvis genom träningshjälp, är det rimligt att tro att förövaren inte kan göra det i tillräcklig utsträckning. Ersättningsidealet är således enbart förenligt med dopingbrott i termer av det *svaga ersättningsidealet* där materiell ersättning är grunden. Om enbart det svaga ersättningsidealet avses försvagas inte invändningarna detsamma.

För det fjärde kan anföras att ersättning inte kan återgälda offrets skadade rättvisepuffattning. Det kan dels aktualiseras om offret uppfattar sig som utnyttjat av förövaren då denne har begått ett brott. Det kan också aktualiseras om offret förlorar tilltro till samhällets värderingar samt skyddandet av varje individs legala rättigheter (Tamburrini 1992, s. 236–239).

Att offret blivit ett medel för förövaren vid doping kan inte åberopas. Den förövare som dopar sig agerar självständigt utan andra idrottares inblandning. Att andra idrottare skulle utnyttjas som medel i syfte att förövaren skall uppnå sin målsättning kräver att förövaren specifikt använder de andra idrottarna och/eller deras tillgångar i denna strävan. Men doping sker genom raka motsatsen i det fördolda varför en annan idrottare aldrig kan vara ett medel under förövarens tvång.

Att ersättning inte skulle kunna återgälda ett offers förlorade förtroende för straff som institution är möjligtvis sant. Förutsättningen torde vara alltför låga ersättningsnivåer. Men det är irrelevant i det här fallet eftersom ersättningen syftar till att förstärka straffets avskräckande effekt och inte att avhålla från straff i sig. Därmed måste ersättningen vara i paritet till att på goda grunder faktiskt kunna fungera avskräckande. För att ersättningsidealet skulle underminera offrens tilltro till rättssystemet istället för att stärka detsamma krävs en misslyckad logisk saltomortal, eller oerhört låga ersättningsnivåer. Innebörden är att ersättningsidealet inte försvagas av invändningen.

Avslutningsvis kan anföras att ersättningsidealet inte kan återgälda samhällets försämrade rättsuppfattning. En konsekvens av brott. Med detta avses att ett brott inte enbart direkt påverkar offret utan att det även har indirekt påverkan på samhällets övriga medborgare. Konsekvensen är att förövaren genererar primär och sekundär skada varpå han bör bestraffas för båda. Ersättningen kan i det här fallet endast stå i paritet med den primära skadan, varpå ersättningen för den sekundära skadan måste bli ”traditionell bestraffning”, exempelvis genom inlåsning (Tamburrini 1992, s. 242–248).

Men vad gäller idrott renderar doping endast primär skada. Skälet är att fusket genererar lika stor effekt gentemot alla idrottare vilket gör att den sekundära aspekten elimineras. Alternativet skulle vara om fusk sker i en tävling där deltagarantalet är begränsat. Motståndarna skulle då uppleva direkta effekter medan övriga idrottare i samma gren (de som inte deltog i den aktuella tävlingen) skulle uppleva indirekta effekter. Dessa effekter skulle då vara i form av minskad tillit till andra idrottare. Så är säkerligen verkligheten beskaffad när en förövare ertappas som dopad. Men det betyder inte desto mindre att alla dopingens alla effekter är direkta. Det eftersom idrottsgrenens alla deltagare kan betraktas som ekvivalenta inför de effekter som doping genererar även om de inte deltar i samma tävling som förövaren ertappas.

Det innebär att det inte existerar sekundär skada, varför ersättningen inte behöver kompletteras med ett ”traditionellt straff” för att kunna vara proportionerligt i jämförelse med brottets omfattning. Snarare kan vi konstatera att ersättnings omfattning relaterar till avskräcknings-

syftet och inte till brottets primära samt eventuellt sekundära skada. Det innebär att ersättningen inte behöver kompletteras med traditionella former av straff eftersom det är den traditionella formen av straff som kompletteras med ersättning. Resultatet är att ersättningsidealet inte försvagas av invändningen.

Vi ser att ersättningsidealet inte undermineras av de fem invändningarna. Det tycks finnas förutsättningar för att idealet skall kunna tillfogas det rådande avskräkningsidealet inom idrotten och göra avskräknings-effekten mer avskräckande. Förutsättningen är att vi vänder oss till det svaga ersättningsidealet med fokus på materiell ersättning. Om sammanfogningen faller väl ut har avskräkningsidealets svaga punkt, att det inte avskräcker tillräckligt mycket, förstärkts i teoretisk mening. Om detta fungerar mer avskräckande och i praktiken eliminerar doping är en fråga som därefter kan mätas empiriskt. Förutsättningen är att det nykomponerade idealet realiseras i verkligheten. Först måste vi dock se hur det praktiskt skulle kunna fungera.

3. LÖSNING

Avskräkningsidealet kan inte förstärkas vad gäller straffens hårdhet i termer av längd då det riskerar att rendera en viktimisering att idrottaren vilket skulle göra avskräkningsidealet illegitimt. Vidare tycks ersättningsidealet inte bara vara förenligt med straff för brott (doping) inom idrott. Det bör även stå i linje med förövarens egen ansvarighet av sitt övervägda val att dopa sig. Om ersättning i svag bemärkelse, genom tillgångar som relateras till idrottsprestationen tillfogas denna realitet torde avskräkningen förstärkas i termer av straffets hårdhet. Om avskräkningen fungerar avskräckande är konsekvensen att omfattningen av doping minskar.

Delar av genomförandet har redan antytts. Ett mer konkret förslag skulle lämpligen kunna ha följande förslag i åtanke. Ansvarig idrottsinstitution (exempelvis WADA, World Anti-Doping Agency) bör slå fast att doping renderar *avstängning samt ersättning till förövarens offer* i straffskalan som avser doping. Offren utgörs av de övriga idrottare som inbegrips i idrottsgrenen. Ersättningen kan ej ske mellan utan enbart inom idrottsgrenar och bör vara av materiell karaktär. Ersättningen borde korrelera med den förlust av materiellt välstånd som övriga idrottare upplever som en konsekvens av en eller flera förövarers doping. Ersättningen måste relateras till de tillgångar som förövaren erhållit utifrån vederbörandes idrottsprestation. Ersättningen får inte överstiga detta, allt för att undvika att straffet blir viktimisierande. Det innebär att medel som kan härledas till både prispengar och ”sponsring” bör inkluderas.

Vad gäller vilka ekonomiska medel som avses torde distinktioner inom ett kortare tidsperspektiv vara förhållandevis enkla att upprätta eftersom vare sig arrangörer och/eller sponsorer rimligen kan vara intresserade av att kopplas samman med fuskande atleter.

Däremot kan (och lär) det bli problematiskt vad gäller vilka materiella tillgångar som skall tilldelas vilka offer om en förövare ertappas i efterhand. En lösning på detta problem torde dock kunna nås på ett tillfredsställande sätt, utan att förslagets grundläggande beståndsdelar undermineras. Ersättningen får inte använda materiella tillgångar utanför idrotten då det skulle göra straffet oproportionerligt i förhållande till brottets omfattning. En person som fuskar inom idrott får inte straffas (genom ersättning) på så sätt att han/hon hamnar på en lägre nivå än vad den skulle ha haft om den inte idrottat på elitnivå. Därmed undgår ersättningsidealet att viktimisera förövaren, även då straffet skärpts vad gäller hårdhet.

Ett ytterligare problem är vilka idrottare som klassificerar sig för att erhålla ersättning när en förövare ertappas. Dels i tid, som antydde ovan, och dels i rum. Ersättning i efterhand borde kunna härledas utifrån samma principer som samtida ersättning, med skillnaden att de appliceras i efterhand.

Förutsättningen för offrets anspråk på ersättning är dess förlorade ekonomiska status. Ersättningen från förövaren kan korrelera direkt eller procentuellt med offrens respektive anspråk. I praktiken kommer dock sannolikt offrens sammanlagda anspråk överstiga förövarens tillgångar. Vilken fördelningspraktik som då skall vara gällande är upp till vederbörande organ att besluta.

Regelverket kan hållas inom idrottsrörelsen genom att ersättningsklausulen utformas av idrottsliga instanser. Det inbegriper val av fördelningsmetod. Att delta i idrottstävlingar, där klausulen inkluderas, förutsätter därför acceptans av rådande regelverk. Konsekvensen är att idrottsrörelsen torde kunna tillfoga ersättningsidealet till avskräckningsidealet, utan att det förutsätter hjälp av civilrättsliga instanser. Det innebär att idrottsrörelsens autonoma beslutsfattande bibehålls (ett av de största problemen med dagens antidopingpolicy, se Hoff och Carlsson 2005, s. 37,) utan att förövarens rättsäkerhet försämras till förmån för en effektiviserad antidopingpolicy. I synnerhet eftersom den hårdare bestraffningen även fortsättningsvis träder i kraft först efter ett ertappande.

4. SLUTSATS

Förbudsmotståndarnas argument, att det är praktiskt omöjligt att avskaffa doping genom straff utan att antingen använda oetiska eller ekonomiskt oförsvarbara metoder, kanske inte är hållbart. I det argument

som presenteras i denna text tillfogas ersättningstanken till rådande avskräckande straffideal med syfte att förstärka avskräckningens effekt. Idén är att förövarna i tillägg till redan existerande straffskala också ersättes offeren i materiellt avseende.

Argumentet är inte ett empiriskt utan filosofiskt varför vi i nuläget endast kan konstatera att det är etiskt godtagbart samtidigt som det fungerar logiskt väl i teoretiskt avseende. Samtidigt är argumentet intuitivt korrekt även i empiriskt hänseende. I vilken grad en revidering av straffidealet i realiteten också kan eliminera doping återstår att se. För att tyda dess reella effekt på dopingproblematiken måste förslaget testas i verkligheten.

Givet att argumentet faller väl ut i verkligheten och doping elimineras som en konsekvens av straffets ökade hårdhet har vi funnit ett alternativ till dopingförbudsmotståndarens argumentation. Det skulle innebära, om förhoppningen är att eliminera eller åtminstone reducera dopingeffekter, att förutsättningen inte är en kontrollerad legalisering av doping. På teoretisk basis tycks man i avskräckande syfte kunna eliminera doping även genom att introducera hårdare straff. Huruvida hårdare straff är rätt väg att gå med förhoppning om att eliminera dopingeffekter är upp till idrottsvärldens beslutsfattare att avgöra.

LITTERATUR

- Aftonbladet. 2007-12-19. Klüft föreslår datachip mot doping, se <http://www.aftonbladet.se/sportbladet/friidrott/article1490770.ab>.
- Hoff, David och Bo Carlsson. 2005. *Doping- och antidopingforskning, en rättssociologisk inventering av samhälls- och beteendevetenskaplig forskning och publikationer*. FoU-rapport 2005:1. Stockholm: Riksidrottsförbundet.
- Tamburrini, Claudio Marcello. 1992. *Crime and Punishment?* Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Tännsjö, Torbjörn och Claudio Tamburrini (red.). 2000. *Values in Sport: Elitism, Nationalism, Gender Equality and the Scientific Manufacturing of Winners*. London: Taylor & Francis.
- WADA-Code 2007, se <http://www.wadaama.org/en/dynamic.ch2?pageCategory.id=250>.

Fredrik Zimmerman

Vad är skillnaden mellan att roa sig och att bli road?

I sin föreläsning "Det goda livet" gör professorn i filosofi Mats Furberg (1991) en distinktion mellan att *roa sig* och *att bli road* och låter, enligt min uppfattning, detta bli starten på en kritik av upplevelsesamhället. Furberg (1991, s. 9) skriver att "vi verkar alltmer fångas in i en upplevelsekultur. På vår fritid tänks vi behöva 'nöjen' och 'underhållning'. Vi ska inte roa oss utan bli roade; någon eller något skall ge oss vissa upplevelser." Vad menar Furberg med detta och var ligger skillnaden mellan dessa två fenomen (att bli road och att roa sig)? Följande text är ett försök till att svara på denna undring.

Låt oss starta med att beskriva vad som menas med att bli road. När man blir road är detta en passiv upplevelse. Att sitta och titta på en halvtimmes komediserie på TV är nog ett av de mest iögonfallande exemplen på detta. En person har tråkigt och känner ett behov av förströelse och sätter på TV:n och blir passivt underhållen. Upplevelsen är tillfällig och slutar så fort serien är slut.

Att *roa sig* är lite svårare att förklara. Det vore kanske lättast att säga att roa sig är motsatsen till passiva upplevelser, men detta kan missförstås. Här kan man tro att passiv betyder att man sitter still och aktiv är att man gör något fysiskt (man rör på sig), men jag tror att distinktionen ligger i den typ av motstånd (i ens egna tankar) man får av olika aktiviteter. Det är inte något som man lätt kan absorbera, man måste kämpa lite, eller mycket, för att förstå. Det finns en skillnad i att läsa en skvallertidning och att läsa Furbergs böcker. Även om man utför samma fysiska handling när man läser en skvallertidning eller Furberg finns det en skillnad mellan dem båda. Man får använda hjärnan mer när man läser Furberg. Vad jag menar med att "använda hjärnan mer" är svårt att exakt beskriva men det är något dylikt med att man får koncentrera sig mer för att förstå texten, ens egen fantasifullhet måste användas och utvecklas, man får jobba mer kreativt för att kunna ta in vad som läses.

Att bli road är en passiv handling i den mening att man inte behöver anstränga sig i någon högre utsträckning för att förstå det som erbjuds av upplevelsesamhället. På grund av att "bli road" är i hög grad en passiv

handling utvecklar man inte någon av sina förmågor. Detta till skillnad mot att göra något som innebär en högre grad av aktivitet och ansträngning som innebär att man inte enbart kan lita på sina tidigare förmågor utan måste utveckla dessa.

För att försöka förtydliga detta ytterligare låt mig ta exemplet där Furberg (1987) diskuterar en lärare som vill lära en elev hur man simmar fjärilsim. Läraren kan inte lära ut detta simsätt enbart genom att tala om hur man gör. Läraren visar antagligen först med kroppen hur man gör. Sedan får eleven försöka själv medan läraren står vid sidan och ger tips om att eleven skall ha rakare axlar, böja lite mer på knäna och dylikt. Till slut efter en lång träningsstid bemästrar eleven tekniken väl. Eleven har lärt in ett know-how om hur man simmar fjärilsim. Samtidigt som eleven lärt sig detta simsätt genom en längre tids tuff träning har han antagligen även utvecklat andra förmågor. Läraren kan ha utvecklat elevens karaktär genom att lära eleven tålmod, behärskning och flit genom att få honom att utöva den hårda och utmanande träningen. Genom att utmana människan så att hon inte enbart kan lita på sina tidigare förmågor så kommer hon att utvecklas. Genom denna utveckling lär hon sig också förmågor som tålmod, behärskning och flit annars skulle hon inte ha klarat av utmaningen. Har eleven förändrat sina personlighetsegenskaper och blivit exempelvis tålmodigare och flitigare har läraren lyckats med en *karaktärsfostran*.

Det behöver givetvis inte vara en lärare som påverkar en elev till denna karaktärsfostran. Det kan handla om en egen förkovran som från början egentligen inte var meningen. Furberg tar exemplet med att när han själv började läsa ”seriös” skönlitteratur var det inte av en inre drift utan av något som kan likna snobberi. Han ville verka mognare, mer intellektuellt öppen, mer sinnad för svårare texter och dylikt. Att hans vyer senare vidgades efter att han tvingat sig igenom viss läsning var en bonus. Efter träning på detta område började han förstå mer av vad han läste och kunde senare använda denna kunskap. Furberg skriver att ”karaktärsfostran tycks likna estetisk fostran såtillvida att den bl.a. avser att göra eleven uppmärksam på vissa ting hos honom själv och omvärlden och därigenom ändra hans upplevelser och värderingar” (Furberg 1987, s. 30). Det sker alltså ett *aspektskifte*, det vill säga att individen ser tillvaron med nya ögon.

Det är detta aspektskifte som Furberg vill nå fram till. Orsaken till detta är att han menar att en ”människa är inte mycket till människa utan historia; utan ackumulerat och välgrundat vetande *och* kännande [...]; utan erfarenhet av möjliga nya synsätt; utan rikt emotionsregister; utan ständig träning i den fantasi och den inlevelse som inte är blotta dagdrömmar men informerad och reflekterad förmåga att sätta sig in

i alternativ” (Furberg 1991, s. 5). Detta citat visar alltså till vilken sorts människa Furberg vill att detta aspektskifte skall leda fram till. Vad är det då för sorts människa som skall förändras? Furberg anser att det verkar som om vi sugts längre och längre in i en upplevelsekultur. Människorna i vårt nuvarande samhälle tycks anse att de behöver nöjen och underhållning i allt högre grad. Det vill säga att vi passivt skall bli matade med nöjsamheter, att någon eller något skall ge oss vissa upplevelser. Att vi skall bli roade och det är detta som Furberg är negativt inställd emot. Eller rättare sagt är det nog följderna som Furberg ser som negativa. Följderna vilka är uteblivandet av träning av de karaktärsförmågor som är så viktiga för oss.

Den klassiska sociologen Simmel beskrev den nya upplevelsekulturen som att människan lever i en ständig ström av nya upplevelser som hon själv inte behöver lära sig att simma i (Simmel 1995). Att människan inte behöver ”lära sig att simma” innebär att hon kan bli en passiv mottagare av de nöjen som upplevelsekulturen erbjuder. Människan blir allt mer passiv och allt mindre aktiv till att finna egna aktiviteter. Om människan socialiseras till att vara en passiv individ blir hennes enda alternativ de som erbjuds henne genom minsta möjliga egna kraftanstängning. Det alternativ som främst erbjuds människan idag skriver professorn i företagsekonomi Mats Alvesson är en upplevelsekultur genom konsumtion. Inga andra livsstilar kan konkurrera på samma villkor (Alvesson 2007). Detta är en av grunderna till samhällskulturens utveckling mot en tydligare slit- och slångekonomi. Det vill säga att individer använder ting som de köper en allt kortare tid innan de överger dessa och köper nytt. Detta har producenterna insett och tillverkar varor som har kortare hållbarhet för att de behöver inte hålla lika länge som tidigare (Alvesson 2007). Alvesson menar att ”aktiviteter som kräver skicklighet, disciplin, tålmod och övning lider av försök att spara tid. [...] Vår tids konsumtionsklass – i Sverige den stora majoriteten – lider av tidsstress, till stor del genererad av konsumtionsvolymen” (Alvesson 2007, s. 29). Vare sig det gäller upplevelser eller en egen identitet kommer de färdigpaketerade av andra personer och är lätta att köpa.

Att denna utbredda upplevelsekultur inte leder till en ökad tillfredställelse tyder flera studier på som visar att överflödssamhället, trots ökad konsumtion, inte har medfört någon ökad tillfredställelse i samhället (Alvesson 2006). Det verkar snarare vara tvärtom. Känslan av stress ökar i samhället och bland ungdomar har den psykiska ohälsan och stressrelaterade besvär ökat (Ungdomsstyrelsen 2007). Varför har detta sökande och försök till köp av lycka inte lyckats?

Furberg (1991) menar att upplevelsekulturens synsätt har missförstått vad njutning är på samma sätt som Aristoteles menade att hedonisterna

missförstått vad njutning är. Frågan som Aristoteles framlägger är om en upplevelse nödvändigtvis är en förnimmelse? När man exempelvis njuter av att läsa filosofi har vi då någon förnimmelse som gör vår aktivitet till nöje? Det vill säga förnimmer vi någon sorts "njutningsklocka" som ringer hela tiden? Nej, det har vi inte, denna klocka skulle enbart störa ifall den gjorde det. Det är själva aktiviteten som är njutningen och inte någon ringande "njutningsklocka". Det är alltså fel att jämföra "normal" njutning med att vara motsats till smärta. En smärta är en känsla som dyker upp, vilken är en upplevelse som man är medveten om. Njutningen i en aktivitet är man inte medveten om på samma sätt, själva njutningen är ingen särskild upplevelse. Man skulle kunna säga att njutningen är själva verksamheten. Självklart uppkommer toppar av lycka när man exempelvis tror sig se lösningen på ett svårt problem eller dylikt. Men då når man denna känsla genom att man sökt lösningen och inte genom att man sökt känslan. Att enbart söka efter känslan är ett av de säkraste sätten att misslyckas att nå den (Furberg 1991). Att enbart försöka nå denna känsla av njutningsklockor är dock vad vår upplevelsekultur manar oss att göra.

Människans allt mer utbredda slit- och slängkonsumtion tyder på att hon förförs av lovorden kring njutningsklockorna som allt mer sällan ringer. I stället för att vara aktiv och söka efter alternativ till upplevelsekulturen låter sig individen flyta med i dess ständiga ström av nya löften om lycka genom ytterligare inköp. Furberg (1991) menar att vad som är njutningsfullt skiljer sig mellan olika människor. Poängen är att den nuvarande upplevelsekulturen verkar leda till att många individer är sämre rustade till att aktivt finna de verksamheter som uppfyller just hennes liv med mening. Upplevelsekulturen verkar leda till att människan blir sämre på att sätta sig in i alternativ och ifrågasätta sina intuitiva vardagliga begär. Trots att de för många leder till känslor av stress och ångest.

Furbergs främsta kritik av denna upplevelsekultur är dock inte att den leder till en upplevelse av stress, utan att den leder till en försämring av människans karaktärsfostran. Läsning av böcker har använts som exempel tidigare i denna text, det vill säga att detta är en aktivitet som genom att utföra den ofta leder till att man tränar sin karaktärsfostran, vilket ofta leder till ett aspektskifte i synen på omvärlden. Detta aspektskifte har inte bara beskrivits av Furberg utan man kan även finna liknande beskrivna upplevelser hos andra författare. Exempelvis har professor Sverre Sjölander (2004) beskrivit hur hans synsätt gick från ett vad han kallar omoget till ett moget sådant genom kulturell förkovran. Andra dylika exempel kan man finna från Skolverket och Lärarnas Riksförbund. I en studie utgiven av Skolverket år 2000 som handlade om den demokratiska kunskapen och tänkandet hos ungdomar i nionde klass deltog 138

skolor i Sverige. Elevernas resultat visade sig vara direkt relaterat till hur mycket böcker det fanns i deras hem, ju fler böcker desto bättre resultat. Det vill säga att växer ungdomar upp i en miljö som präglas av läsning lär de sig att resonera mer demokratiskt (Skolverket 2000). I en rapport från 2006 utgiven av Lärarnas Riksförbund står det att ”det framgår tydligt att de elever som inte läser några böcker är mindre toleranta en genomsnittet” (Lärarnas riksförbund 2006a, s. 4). Mer än var femte elev som inte läser skönlitterära böcker anser inte att alla människor har lika stort människovärde. Resultaten i undersökningen visade att ”tolerans och läsning hör ihop och främjar varandra” (Lärarnas Riksförbund 2006b, s. 1). Förbundet skriver även att många elevers låga läsvana oroar och att läsning är en viktig komponent i ett tolerant och demokratiskt samhälle (Lärarnas Riksförbund 2006b). Läsning verkar med andra ord leda till en annan syn på världen (ett aspektskifte) och en ökad möjlighet till att tolerera och förstå andras livsvärldar (alternativa synsätt).

Om det konsumtionsinriktade upplevelsesamhället socialiserar in människan i en passivitet kommer hon inte att söka efter alternativ och tar vad som erbjuds henne framför näsan. Människan följer de nycker som upplevelsekulturen erbjuder genom säljande löften om ett bättre och lyckligare liv. Människors välmående i samhället har dock inte ökat och reklamens löften om ett bättre liv har inte infriats. Ändå ökar slit- och slängkulturen. Om jag uppfattat Furbergs text korrekt så menar han att en karaktärsfostran leder bland annat till att man vidgar sitt vetande med nya erfarenheter av andra synsätt och blir medveten om alternativ. Det vill säga att man tränar sin förmåga att finna och framförallt förstå andra tankesätt och värderingar. På detta sätt kan man bli en aktiv person i letandet efter andra begär och inte vanemässigt svälja det som erbjuds.

Man övar förmågan att ifrågasätta sin nuvarande vardagliga intuition att följa konsumtionssamhällets uppmaningar och mer aktivt reflektera över ens val och vad de leder till. Genom att exempelvis läsa svårare litteratur som kräver att man aktivt använder och utvecklar sin egen förståelse för andras livsvärldar bygger man upp möjligheten att utmana sina egna handlanden och intuitiva begär. Det är troligtvis detta som Furberg vill visa med sitt eget exempel där han beskriver hur han efter träning började förstå tyngre texter. I min tolkning av att kunna ”roa sig själv” innebär det inte bara att exempelvis kunna läsa ”tyngre” litteratur, man måste även kunna omsätta sina nya lärdomar i tankar och handling. Det handlar alltså om en karaktärsfostran. Denna karaktärsfostran innebär att man ser omvärlden och sig själv på ett klarare sätt. Man blir uppmärksam på saker hos sig själv och hos omvärlden som man tidigare inte varit medveten om.

Det vill säga att om en elev tränas i att läsa böcker lär sig hon eller han

mer än bara att kunna läsa. Eleven lär sig bland annat flit, kreativitet och förståelse av andras livsvärldar. Dessutom tränas eleven i att orka läsa. Det är skillnad mellan att kunna läsa och att orka läsa. Bara för att man kan läsa innebär inte detta att man orkar läsa en bok. På samma sätt som att bara för att en person kan springa innebär inte detta att personen kan springa en mil. Att springa en mil kräver löpträning. Bara för att en person kan ta några löpsteg innebär inte detta att hon eller han kan springa en längre sträcka. Bara för att en person kan läsa innebär inte detta att hon eller han kan läsa en längre text, för detta krävs lästräning. För att ta till sig ett svårare textmaterial som ger mer utmaning för läsaren krävs ännu mer träning.

Detta är alltså inte något som man bara minns, detta är en förvärvningskunskap. Att kunna läsa en längre och svårare text innebär inte enbart att kunna komma ihåg vad olika ord betyder utan det är en kunskap som man förvärvar genom att utföra den under en längre tid. En zenmästare som undervisade i USA sade att hon idag hade många elever som kom till en eller två lektioner. Fick de inte den upplysning som de eftersökte efter dessa få besök gick de vidare till nästa för att se om de kunde få den på det nya stället, och så vidare. Zenmästaren menade dock att det inte räcker med att enbart lära sig vad man skall utföra utan man måste utföra dessa lärdomar under en längre tid för att det skall ge resultat (Beck 1989). Vad zenmästaren försöker visa med sitt exempel är att vad människan behöver är mer djup och ansträngning för att nå positiva effekter med sitt välbefinnande.

De nuvarande begär som många människor har leder inte till att de mår bättre. De aktiviteter som många utför verkar inte leda till en högre mängd lycka. Furberg skriver inte vilka aktiviteter som leder till mer njutning och välbefinnande, det är unikt för varje person. Han ger oss ett förslag till kritik av den nuvarande upplevelsekulturen som inte verkar leva upp till vad den lovat. Upplevelsekulturen leder främst till ett konsumtionssamhälle som är allt för inriktat på passiva upplevelser. Detta förefaller leda till att människor tränas allt mindre i viktiga mänskliga dygder.

LITTERATUR

- Alvesson, Mats. 2006. *Tomhetens triumf. Om grandiositet, illusionsnummer och nollsummespel*. Stockholm: Atlas.
- Alvesson, Mats. 2007. "Konsumtionens tillväxt – misslyckat grottekvärnsprojekt", i *Konsumera mera – dyrköpt lycka*, red. Birgitta Johansson. Stockholm: Formas.
- Beck, Charlotte Joko. 1989. *Everyday Zen – Love and Work*. San Francisco: Harper Collins.

- Furberg, Mats. 1987. *Allting en trasa? – En bok om livets mening*. Lund: Doxa.
- Furberg, Mats. 1991. *Det goda livet*. Opublicerat.
- Sjölander, Sverre. 2004. *Vårt djuriska arv*. Nora: Nya Doxa.
- Lärarnas Riksförbund. 2006a. *Yttrandefriheten i skolan – Elevers attityder, värderingar och läsvanor*. Stockholm: Lärarnas Riksförbund.
- Lärarnas Riksförbund. 2006b. *Elevernas attityder, värderingar och läsvanor oroar*. Stockholm: Lärarnas Riksförbund.
- Simmel, Georg. 1995. *Hur är samhället möjligt och andra essäer*. Göteborg: Korpen.
- Skolverket. 2000. *Rapport 216 – Ung i Demokratin*. Stockholm: Skolverket.
- Ungdomsstyrelsen. 2007. *Unga med attityd. Ungdomsstyrelsens attityd- och värderingsstudie 2007*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2007:11. Stockholm: Fritzes.

Om att säga ba' – Davidsons analys av indirekt anföring

Ett rimligt filosofiskt antagande är att språket har till en av sina funktioner att stå för, representera, objekt och sakförhållanden i verkligheten. När vi av praktiska eller andra skäl har behov av att kommunicera med andra om äpplen, inför vi ordet "äpple", och när vi har behov av att meddela andra att äpplena är mogna, konstruerar vi satsen "äpplena är mogna". Ordets funktion är att referera till objekten och satsens att referera till sakförhållandet. Även utan ett språk skulle vi kunna kommunicera genom att helt enkelt utpeka det vi vill upplysa andra om (kanske medan vi liksom apor utstötte särskilda läten), men språket ökar radikalt vår kommunikationsförmåga genom att denna inte längre begränsas till den rumsliga och tidliga närheten och till det observerbara. När vissa saker – ord, gester, skrifttecken – kan representera andra, kan vi tala även om sådant som ligger långt borta, i det förflutna eller i framtiden och om sådant som av andra skäl inte går att uppfatta direkt med sinnena.

Ett ytterligare rimligt antagande är att sanningsvärdet hos satser bestäms av de ord som ingår i dem och egenskaperna hos det dessa står för. I satsen "E39 går genom Bergen" förekommer t.ex. ett uttryck som refererar till Bergen och ett som refererar till E39. Satsen är sann om egenskapen "x går genom y" råder mellan de objekt som dessa refererar till och falsk om den inte gör det.

Detta talar för ett tredje antagande, nämligen att uttryck med samma referens är utbytbara mot varandra utan att sanningsvärdet hos de satser där de ingår påverkas. Om Bergen är Norges näst största stad och "E39 går genom Bergen" är en sann sats, så är också satsen "E39 går genom Norges näst största stad" sann.

Intensionala kontexter, dvs. kontexter där man använder uttrycken "tror att", "säger att", "anser att" och liknande, har egenheten att denna utbytbarhetsprincip förefaller att inte gälla för dem. Uttryck med samma extension kan inte alltid bytas ut mot varandra utan att sanningsvärdet hos de satser där de ingår förändras. "Peter tror att E39 går genom Bergen" kan t.ex. vara sann, medan "Peter tror att E39 går genom Edvard

Griegs hemstad” inte är det. (Peter kan ju veta att E39 går genom Bergen men vara ovetande om att denna stad var Edvard Griegs hemstad.)

Bör vi förkasta utbytbarhetsprincipen, och kanske också de antaganden som talar för den? Eller förhåller det sig i själva verket så att utbytbarhetsprincipen faktiskt gäller även för intensionala uttryck, men att vi inte har förstått dessas logiska struktur och vad de egentligen refererar till?

Donald Davidson presenterar i uppsatsen ”On Saying That” (1968/1984) ett förslag till lösning på detta problem. I det följande kommer jag att redogöra för bakgrunden till problemet i Freges och Quines teorier (avsnitt 1), Davidsons alternativa lösning (avsnitt 2), och invändningar mot denna (avsnitt 3), och slutligen argumentera för att invändningarna visserligen visar en svaghet i Davidsons analys, men inte drabbar grunderna i den (avsnitt 4).

Davidson vill liksom Frege och Quine ge en analys av intensionala satser som visar hur dessa överensstämmer med utbytbarhetsprincipen. Ordet ”att”, anser han, bör förstås som en demonstrativ term, som utpekar ett av talarens egna yttranden. ”Sade” utsäger att detta yttrande är likadant som ett yttrande av en annan talare. Detta leder till invändningar som har att göra med frågan hur den demonstrativa termen ”att” ska förstås. Enligt den lösning jag kommer att argumentera för bör ”att” förstås, inte som en demonstrativ singular term i analogi till exempelvis ”den”, utan som ett demonstrativt predikat vilket tillskriver något en egenskap genom att utpeka något annat som har samma egenskap. Snarare än termen ”den” liknar det predikatet ”som den där”. Även det i vardaglig stockholmska vanliga uttrycket ”ba” kan förstås på detta sätt.

1. BAKGRUNDEN

Frege, som först diskuterade problemet utbytbarhet i intensionala kontexter, skiljer i ”Om mening och betydelse” mellan ett teckens betydelse, ”det betecknade objektet”, och tecknets mening, som ”anger sättet på vilket objektet är givet” (Frege 1891/1965, s. 231). ”Aftonstjärnan” och ”Morgonstjärnan” har t.ex. samma betydelse, men inte samma mening. Enligt Freges analys bör innehållssatserna (det som kommer efter ”tror att”) betraktas, inte som satser, utan som termer, vilka refererar till en särskild sorts entiteter, ”tankar” eller meningar. I satsen ”Peter tror att Aftonstjärnan är en stjärna” refererar t.ex. ”Aftonstjärnan” och ”är en stjärna” inte till Aftonstjärnan och egenskapen att vara en stjärna, utan utgör delar av ett sammansatt uttryck som refererar till den tanke som (i icke-intensionala kontexter) utgör meningen hos uttrycket ”Aftonstjärnan är en stjärna”. Vad satsen ”Peter tror att Aftonstjärnan är en stjärna” utsäger är att en viss relation råder mellan två entiteter, Peter

och tanken att Aftonstjärnan är en stjärna, en relation som består i att den första entiteten tror den andra entiteten. När "Aftonstjärnan är en planet" uppträder som innehållssats, refererar den alltså till tanken att Aftonstjärnan är en planet. Innehållssatser bör likställas med termer, som "bordet" eller "Napoleon", snarare än med normala satser.

Enligt Freges analys är det som händer när man byter ut "Aftonstjärnan" mot "Venus" i "Peter tror att Aftonstjärnan är en stjärna" inte att ett uttryck byts mot ett annat med samma referens, utan att referensen hos den term som utgörs av innehållssatsen förändras. Innehållssatserna "Aftonstjärnan är en stjärna" och "Venus är en stjärna" refererar ju till två olika tankar. Att sanningsvärdet hos den sats där dessa uttryck ingår förändras då de byts mot varandra, utgör därför ingen anomali för principen att uttryck med samma referens ska vara utbytbara i varje sats utan att satsens sanningsvärde förändras.

Quine vänder sig mot Freges postulerande av särskilda icke-empiriska intensionala entiteter som "tankar" och "meningar", och hävdar i stället att uttrycket "sade att" refererar till en icke-intensional (och icke-relational) egenskap som prediceras om talare. Dessa predikat är enligt Quine semantiskt primitiva, dvs. att deras semantiska funktioner inte bestäms av vare sig "meningen" eller referensen hos de termer som ingår i dem. I stället ger varje ny innehållssats upphov till ett nytt predikat, ett nytt anföringsverb, vars referens inte är en funktion av de predikat som ingår i det redan tidigare befintliga ordförrådet. Uttrycken "Aftonstjärnan" och "är en stjärna" utgör delar av ett uttryck som refererar till en viss egenskap hos Peter, den semantiskt oanalyserbara egenskapen att tro-att-Aftonstjärnan-är-en-stjärna. "Aftonstjärnan" och "är en stjärna" är syntakategorematiska uttryck, dvs. att de semantiskt sett inte har några självständiga funktioner (Quine 1960, kapitel 6). De kan liknas vid exempelvis uttrycken "mark" och "ör", som då de förekommer som separata termer har egna referenser, men då de förekommer som delar av ordet "markör" inte har det, utan bara utgör delar av ett större uttryck vars referens inte är en funktion av referensen hos deluttrycken. ("Ör" betyder enligt Bonniers svenska ordbok "grovt, skarpkantat grus".)

Davidson förkastar denna teori därför han anser att den bryter mot en viktig princip, nämligen att ett språk måste vara lärbart. Om någon ska kunna lära sig ett språk, måste antalet syntaktiska regler, logiska konstanter och grundläggande termer, dvs. termer som inte kan definieras genom andra termer, vara ändligt. Den som vill förstå ett sådant språk, kan under en ändlig tidsperiod lära sig reglerna och ordförrådet och sedan förstå och själv forma ett obegränsat antal satser. Ett språk som innehöll ett oändligt antal av t.ex. predikat eller singulara termer, skulle inte vara lärbart. Men eftersom vi kan konstruera oändligt många olika

indirekt anförande satser med oändligt många innehållssatser, måste, om Quines teori stämmer, det grundläggande ordförrådet i vårt språk bli oändligt stort och språket alltså olärbart (Davidson 1965/2004).

2. DAVIDSONS LÖSNING

Som vi sett hävdar Frege och Quine, av olika skäl, att de termer som förekommer i innehållssatser har andra semantiska funktioner än i icke-intensionala kontexter. Davidson anser att detta antagande bör överges. "Om vi kunde återfå vår för-fregeanska semantiska oskuldskraft, skulle vi, tror jag, finna det otroligt att orden 'jorden rör sig', yttrade efter orden 'Galilei sade att', betyder något annat eller refererar till något annat än vad de gör i andra omgivningar" (Davidson 1968/1984, s.108). De termer som förekommer i innehållssatser i indirekt anföring har alltså enligt Davidson sina vanliga semantiska funktioner. "Aftonstjärnan" i "Peter tror att Aftonstjärnan är en stjärna" refererar, precis som då termen förekommer i icke-intensionala kontexter, till Aftonstjärnan.

Davidson analyserar det indirekt anförande uttrycket "sade att" som ett treställigt predikat, vilket relaterar en talare, ett yttrande av denne talare och ett yttrande av den talare som tillskriver den andre talaren yttrandet (Davidson 1968/1984, s.104, fotnot 14). Om vi kallar den förstnämnde "den ursprunglige talaren" och den andre "den närvarande talaren", får vi i den sats Davidson använder som exempel, "Galilei sade att jorden rör sig", resultatet att den ursprunglige talaren är Galilei, hans yttrande är "Eppur si muove" och den närvarande talarens yttrande är "Jorden rör sig". Vad jag då säger med satsen "Galilei sade att jorden rör sig" är enligt Davidson att ett yttrande av Galilei och mitt yttrande "Jorden rör sig" gör Galilei och mig till "sammasägare" (Davidson 1968/1984, s.105). Om relationen "sammasägare" säger Davidson att den närvarande och den ursprunglige talarens yttranden ska ha samma innebörd, vara "the same in import" (s.104), att "an utterance of mine matches an utterance of his in purport" (s.105), och att de båda yttrandena ska vara synonyma (s.106).

Satsen "Galileis yttrande x och mitt yttrande y gör oss till sammasägare" kräver att " y " ersätts med ett ord eller uttryck som refererar till ett av mina yttranden. Detta sker enligt Davidson genom att jag helt enkelt gör detta yttrande, t.ex. "Jorden rör sig", och sedan förser min indirekt anförande sats med en referens till detta yttrande genom ett demonstrativt uttryck, t.ex. uttrycket "mitt senaste yttrande" eller "det". Resultatet blir alltså: "Jorden rör sig. Det finns ett yttrande av Galilei sådant att det och mitt senaste yttrande gör oss till sammasägare". Detta kan sedan förkortas genom att vi inför termen "P sade", med vilken vi

tillskriver personen P ett yttrande som gör att han och jag genom ett utpekade yttrande av mig blir sammansägare: "Jorden rör sig. Galilei sade det". Denna sats kan omformuleras till "Galilei sade det. Jorden rör sig", och härifrån behöver vi bara göra en smärre ändring i notationen för att få en sats av den välkända formen "Galilei sade att jorden rör sig". "Att" bör alltså förstås som en demonstrativ term, som innehåller en referens till ett yttrande av den närvarande talaren. (Davidson påpekar att det engelska ordet "that" historiskt tycks ha utvecklats på ett sådant sätt; Davidson 1968/1984, s. 106.)

Referensen hos "att" är, liksom referensen hos demonstrativa termer i allmänhet, beroende av det sammanhang i vilket den yttras. På ett konditori kan ju t.ex. uttrycket "den där" referera först till ett wienerbröd, sedan till en mazarin och därefter till en prinsesstårta, allt efter de utpekande gester som åtföljer uttrycket. När "Aftonstjärnan" byts ut mot t.ex. "Venus" förändras referensen hos "det" ("att"), precis som referensen hos "den där" i konditoriet när ett utsträckt pekfinger flyttas från en mazarin till en blåbärspaj. Utbyttandet av "Aftonstjärnan" mot "Venus" förändrar däremot inte sanningsvärdet hos den andra satsen, "Aftonstjärnan är en planet". Vad som händer när vi går från den sanna satsen "Peter sade att Aftonstjärnan är en stjärna" till den falska satsen "Peter sade att Venus är en stjärna", bör alltså enligt Davidsons analys förstås som en förändring som påverkar två separata satser. I den första satsen, "Peter sade att" ("Peter sade det"), förändras referensen hos den demonstrativa termen "att" på ett för demonstrativa termer helt normalt sätt, och genom denna förändring av referensen förändras också sanningsvärdet hos satsen. I den andra satsen, "Aftonstjärnan är en stjärna", byts en term ut mot en annan med samma referens, och satsens sanningsvärde blir oförändrat. I det första fallet har vi alltså en förändrad referens och ett förändrat sanningsvärde, i det andra fallet en oförändrad referens och ett oförändrat sanningsvärde. I ingetdera fallet uppstår anomalin att sanningsvärdet hos en sats förändras då ett refererande uttryck i den byts ut mot ett annat uttryck med samma referens.

För Davidsons lösning talar, förutom att man inte behöver anta några intensionala entiteter, att den inte har den problematiska konsekvensen att det språk som analyseras är olärbart; sanningsvillkoren för innehållssatser kan härledas ur referenserna för deluttrycken på det vanliga sättet.

I ett visst avseende har visserligen innehållssatser en annan funktion än andra satser. Till skillnad från den sats som slutar med "att", hävdas innehållssatsen inte, utan visas bara upp. Uppenbart behövs en möjlighet att ibland säga saker som man inte själv hävdar. Sanningsvärdet hos en sats är detsamma vare sig den hävdas eller inte (annat än i undantagsfall som den självrefererande "Detta är en sats som hävdas").

3. INVÄNDNINGAR

Många har kommenterat "On Saying That" och kritiserat Davidsons teori. (Ernest LePore ger en lista över olika kommenterande artiklar i LePore 1986b, s. 14, fn 20.) Utan några anspråk på fullständighet ska jag här diskutera några invändningar som förefaller mig särskilt upplysande.

R. J. Haack diskuterar i "On Davidson's Paratactic Theory of Oblique Contexts" (1971) en svårighet som uppkommer genom idén att innehållssatserna i indirekt anföring inte hävdas. Om vi har ett yttrande med itererad indirekt anföring, t.ex. "Galilei sade att Kopernikus sade att jorden rör sig", bör detta analyseras som ett yttrande av tre olika satser, vilka kan skrivas "Galilei sade det. Kopernikus sade det. Jordan rör sig". Svårigheten gäller den andra satsen, "Kopernikus sade det (att)". Denna sats är en del av uttrycket "Kopernikus sade det. Jordan rör sig" där "Jordan rör sig" inte hävdas, medan "Kopernikus sade det" hävdas. Samtidigt är "Kopernikus sade det" en del av uttrycket "Galilei sade det. Kopernikus sade det", där "Galilei sade det" hävdas, men "Kopernikus sade det" inte hävdas. Svårigheten är att "Kopernikus sade det" både hävdas och inte hävdas (Haack 1971, s. 356, exemplet ändrat).

Vad jag kan se är lösningen på detta problem enkelt. Om en sats hävdas, hävdas den av en bestämd person. I stället för att säga om en given sats att den är hävdad eller icke hävdad, borde vi noga taget säga att den är hävdad-av-personen-P. I exemplet *är* "Kopernikus sade det" både hävdad och inte hävdad, men detta betyder bara att den är hävdad av Galilei, men inte hävdad av den närvarande talaren. Den närvarande talaren hävdar däremot den första delsatsen, "Galilei sade det".

Tyler Burge påpekar i "On Davidson's 'Saying That'" (1986) en allvarigare svårighet i analysen av itererad indirekt anföring. Som exempel använder vi återigen yttrandet "Galilei sade att Kopernikus sade att jorden rör sig". När jag yttrar "Galilei sade att (det)", hävdar jag enligt Davidson att det finns ett yttrande av Galilei sådant att det yttrandet och mitt yttrande "Kopernikus sade att jorden rör sig" gör Galilei och mig till sammäsägare. (Vi säger båda att Kopernikus sade att jorden rör sig.) För att jag ska mena detsamma som Galilei när jag säger "Kopernikus sade att jorden rör sig", krävs dock att termen "att" i mitt yttrande motsvaras av uttryck med samma betydelse i Galileis yttrande. Men enligt Davidson refererar "att" i mitt yttrande "Kopernikus sade det" till den händelse som består av mitt yttrande av "Jordan rör sig", och Galilei kan omöjligt ha refererat till denna händelse, som inträffade långt efter hans död och som han inte kunde förutsäga. Därför kan han enligt Davidsons teori inte ha menat det jag menar med "Kopernikus sade det". Följaktligen kan jag inte bli sammäsägare med honom (Burge 1986, s. 193–194).

J. A. Foster (1976) anför en invändning som liknar Burges. Vi antar

att engelsmannen Smith talar inför en franskspråkig publik med hjälp av tolk. Smith säger "The earth moves. Galilei said that". Tolken översätter detta till franska med orden "La terre tourne. Galilée a dit cela". Enligt Davidsons analys, anser Foster, måste detta uppfattas som en felaktig översättning. Tolken har översatt den demonstrativa termen "that" i Smiths yttrande med det franska ordet "cela", men "cela" refererar ju enligt Davidsons teori till den händelse som består i tolkens eget yttrande av "La terre tourne", medan Smiths term "that" refererar till en helt annan händelse, nämligen Smiths yttrande av "The earth moves" (Foster 1976, s. 22–23).

En annan invändning från Burge är följande. Det kan hända att jag vill säga om någon person att han yttrat något som inte motsvaras av något jag själv någonsin yttrat. Som exempel kan vi tänka oss att en journalist meddelar att president Bush just har gjort ett uttalande, och att det ännu är okänt vad han har sagt. Man skulle då kunna hävda att detta i Davidsons analys måste återges enligt formen "Något yttrande av Bush och mitt yttrande *y* gör Bush och mig till sammäsägare". Problemet är att "*y*" saknar referens om jag inte själv råkar ha gjort ett yttrande som har samma innehåll som Bushs. Den analyserade satsen måste i så fall uppfattas som antingen falsk eller meningslös, trots att den sats som analyserades var meningsfull och mycket väl kan vara sann (Burge s. 197, exemplet ändrat).

En tredje invändning är att Davidson inte kan förklara giltigheten hos slutledningen "Galilei sade att jorden rör sig. Alltså: Galilei sade att jorden rör sig". Denna slutledning bör enligt Burge förstås som en instantiation av schemat "*p*. alltså *p*", och är därför logiskt giltig oberoende av satsernas innehåll och den kontext i vilken de yttras. Men "att" är enligt Davidson en demonstrativ term som refererar till ett partikulärt yttrande, och ett yttrande är en händelse vid en viss tidpunkt på en viss plats. Det första "att" i argumentet ovan refererar till en annan yttrande-händelse än det andra "att". De två förekomsterna av "Galilei sade att jorden rör sig" har alltså inte samma betydelse, eftersom "att" ändrar referens, precis som "Jag fryser" har olika betydelser då satsen yttras av två olika personer. Därför följer enligt Davidsons analys inte den andra satsen av den första på samma sätt som i "*p*. alltså *p*" (Burge s. 203).

Här skulle man till försvar för Davidson kunna hävda att slutledningen ändå är giltig, eftersom det första yttrandet av "Jorden rör sig" säger det-samma som det andra yttrandet. Den andra satsen följer av den första på samma sätt som "Jag fryser" av "Jag fryser" om båda yttras av samma person vid samma tidpunkt, så att "jag" har samma referens. (Annars följer den inte.) Detta innebär dock att slutledningens giltighet blir beroende av en "tillämpningskontext", en kontext som bestämmer referensen hos

förekomsterna av de demonstrativa termerna (som när två förekomster av ”jag” refererar till samma person därför att denna person yttrar båda). Burge anser att detta är otillfredsställande och strider mot våra intuitioner, vilka, hävdar han, säger oss att varje instantiation av schemat ”*p*. alltså *p*” är giltigt oberoende av tillämpningskontexten (Burge s. 203).

Burges och Fosters argument riktar sig alltså på olika sätt mot idén att den talare som uttrycker sig med hjälp av indirekt anföring använder en demonstrativ term som refererar till ett yttrande av talaren själv. Intuitivt förefaller det mig finnas något riktigt i denna typ av invändningar. Om Peter säger om Galilei att denne har sagt att jorden rör sig, uttalar sig Peter om Galilei och om något Galilei har sagt, men däremot inte om någonting som Peter själv har sagt. Burge och Foster ger stöd för denna intuitivt rimliga invändning genom att visa på svårigheter som uppstår till följd av idén om referens till ett eget yttrande.

Är det möjligt att utan att förkasta grunderna i Davidsons analys ta hänsyn till invändningarna? Jag kommer att argumentera för att det är det. Liksom Davidson uppfattar jag ”att” som en demonstrativ term vars betydelse bestäms av ett yttrande av den närvarande talaren, men jag anser att termen refererar, inte till yttrandet betraktat som enskild händelse, utan till en egenskap hos det som vi kan tala om genom att utpeka det, ungefär som när vi pekar på ett färgprov och säger ”den”, varvid vi menar egenskapen färgen och inte objektet färgprovet.

4. ”ATT” OCH ”BA” – TERMER ELLER PREDIKAT?

En idé som Davidson för fram är att indirekt anförande satser bör uppfattas som en sorts performativa uttryck. När man t.ex. säger ”Galilei sade att”, är detta ett yttrande som signalerar att ett annat yttrande kommer att följa på det första. Samma sak gör man med uttryck som ”Det här är ett skämt”, ”Detta är en order” och ”Hör nu detta” (Davidson 1968/1984, s. 107). Sådana uttryck övergår i att den talande utför något, och de kan därför kallas performativa uttryck. För att klargöra denna idé, kan vi jämföra den indirekta anföringen med ett annat performativt uttryckssätt, uttrycket ”*ba*”, (förkortning av ”*bara*”) som är vanligt i vardagligt tal bland yngre stockholmare.

”*Ba*” används som en del av ett uttryckssätt som är nära besläktat med både direkt och indirekt anföring. Det kan t.ex. låta som följder: ”Jag träffade Paul i tunnelbanan i går. Han *ba*: Vart är du på väg? Jag *ba*: Jag ska till stan. Han *ba*: Jag följer med”. Vad talaren här gör är alltså att tillskriva sig själv och Paul olika yttranden. Uttryckssättet liknar således närmast direkt anföring. Man förhåller sig dock så fritt till det anförda språkyttrandet, att gränslinjen till indirekt anföring mycket väl kan över-

skridas. Exempelvis kan man översätta yttranden på andra språk till sitt eget och omformulera yttranden för att t.ex. förenkla eller sälla bort oväsentligheter. Man är alltså inte bunden till att reproducera tecknen i det anförda yttrandet, utan kan förhålla sig fritt till dessa så länge innehållet kan anses bevarat.

”Ba” kan användas för att återge även annat än språkyttranden. Om man t.ex. vill tillskriva Paul en viss kropps rörelse, säger man helt enkelt ”Paul ba”, varefter man härmar kroppsrörelsen ”Ba” har alltså en mycket allmän performativ funktion, av vilken direkt och indirekt anföring kan betraktas som specialfall. ”Ba” markerar att det som närmast följer ska förstås som ett efterhärmande av någon handling som en person utfört. Uttrycket är en demonstrativ term, vilken till sin funktion liknar uttrycket ”en sån här”. Vad man säger med t.ex. ”Paul ba”, är att Paul utförde en handling sådan som den talaren själv utför direkt efter att han yttrat ordet ”ba”. Satsen skulle alltså kunna omskrivas ”Paul gjorde något som liknar det jag nu kommer att göra (med avseende på innehåll, tonfall eller kroppsspråk)”, eller kortare ”Paul gjorde så här”. Liksom är fallet med demonstrativa termer i allmänhet, förblir referensen hos de demonstrativa termerna ”en sån här” och ”så här” obestämd så länge termerna inte åtföljs av något som närmare bestämmer deras mening, t.ex. ett utpekande.

Andra uttryckssätt bygger på samma teknik. T.ex. kan man i konditoriet peka på en prinsesstårta och säga ”En sån fick Simon då han fyllde år”, och man kan peka på ett fotografi av någon som hoppar fallskärm och säga ”Så där gjorde jag i förra veckan”. En likartad teknik är användandet av färgprov. Genom att visa upp något som har en viss färg och använda det demonstrativa uttrycket ”den här färgen” kan man referera till en bestämd färg. T.ex. kan man säga ”Den här färgen har vi på köksgolvet”, varvid man håller upp en grönblå pappersbit för att därmed ge uttrycket ”den här färgen” funktionen att referera till färgen grönblått. Referensen sker här, liksom vid användandet av ”en sån här”, indirekt, genom något som åtföljer det demonstrativa uttrycket och därmed visar vad det är avsett att referera till.

Många demonstrativa termer refererar till objekt, t.ex. ”där” till en viss plats. Uttryck som ”en sån där” visar att demonstrativa termer även kan användas för att tillskriva något en egenskap genom att peka ut något annat av samma typ, något som i ett visst avseende liknar det. De demonstrativa termerna fungerar alltså här som predikat och inte som singulara termer.

Min tanke är att indirekt anföring är ett uttryckssätt som liknar ”ba” och ”en sån där”. I indirekt anföring beskriver man ett yttrande av en annan person genom att säga ”Han sade att” och visa upp ett eget yttrande som

bestämmer meningen hos det demonstrativa uttrycket ”att”. Men ”att” refererar inte till mitt yttrande utan till en egenskap hos det, nämligen dess innehåll. ”Han sade att” säger att den andre sade något som delar denna egenskap.

Om man uppfattar den indirekta anföringen på detta sätt, kan man på Fosters invändning och Burges första invändning svara att ”cela”, åtföljd av ”La terre tourne”, är ett sätt att på franska uttrycka samma predikat som på engelska kan uttryckas med ”that”, åtföljd av ”The earth moves”. ”Cela” refererar inte till den händelse som utgörs av yttrandet ”La terre tourne”, utan till en egenskap hos detta yttrande, nämligen dess innehåll. Det finns alltså ingen skillnad i referens mellan det engelska yttrandet och den franska översättningen. I båda satserna förekommer uttryck som refererar till ett yttrande av Galilei, och i båda fallen tillskrivs detta yttrande ett visst innehåll, men inget av uttrycken refererar till något yttrande av Smith eller tolken, även om sådana yttranden används för att demonstrativt bestämma betydelsen hos det aktuella predikatet.

När det gäller Burges andra invändning, att Davidsons analys inte fungerar för de fall där vi tillskriver någon ett yttrande som inte motsvaras av något vi själva yttrat, kan sådana fall hanteras oproblemiskt, eftersom det inte krävs att det ska finnas något objekt som utpekas av ”att”. Om den logiska formen hos ”Galilei sade att jorden rör sig” är ”Det finns ett yttrande av Galilei sådant att det liknar det yttrande jag nu kommer att göra, med avseende på innehållet”, tillåter detta utan vidare formerna ”Det finns ett yttrande av Galilei” (”Galilei sade något”), ”Det finns ett yttrande av Galilei som gäller planeternas rörelser” och ”Det finns ett yttrande av Galilei vars innehåll vi inte känner till”, dvs. alla grader av obestämdhet och ofullständighet i de egenskaper vi tillskriver yttrandet.

Denna modifiering av Davidsons analys gör det knappast enklare att bemöta Burges tredje invändning, att ”Galilei sade att jorden rör sig. Alltså: Galilei sade att jorden rör sig” enligt analysen inte är logiskt giltig på samma sätt som ”*p*. alltså *p*”. Dock skulle jag vilja hävda att våra intuitioner inte är så oproblematiske som Burge hävdar när det gäller den formella karaktären hos sådana slutledningar. Intuitivt skulle väl de flesta uppfatta också ”Jag fryser. Alltså: Jag fryser” som en instantiering av ”*p*. alltså *p*”. Om man accepterar att denna slutledning är beroende av yttrandekontexten, bör man kunna acceptera att detsamma gäller för ”Galilei sade att jorden rör sig. Alltså: Galilei sade att jorden rör sig”. För den sistnämnda slutledningen gäller dessutom att den innehåller sin egen kontext. De objekt som anger innebörden av det predikat man tillskriver Galileis yttrande – de två yttrandena av ”Jorden rör sig” – ingår ju i yttrandet av slutledningen. Liksom med en analytisk sats kan man

således avgöra att slutledningen är giltig utan att gå utanför den själv. Slutledningen är i den meningen logiskt giltig oberoende av kontexten, även om den inte är det på samma sätt som "p. alltså p".

Någon skulle kanske invända att ett yttrande av "att" även enligt denna analys måste åtföljas av yttrandet en innehållssats. Detta betyder dock inget annat än att t.ex. "Galilei sade att", yttrat utan att åtföljas av yttrandet av en innehållssats, är en ofullständig sats eftersom betydelsen hos den demonstrativa termen "att" inte har angivits, på samma sätt som "Där borta står Peter" är ofullständig om inte betydelsen hos "där borta" anges genom en utpekande gest eller på annat sätt.

Slutsatsen av denna argumentation är att "att" i indirekt anföring bör förstås som ett demonstrativt predikat snarare än som en demonstrativ singular term, och att ett indirekt anförande uttryck således inte innehåller någon referens till ett yttrande av den närvarande talaren. Visserligen kan det indirekt anförande uttrycket inte förstås av den som inte känner till den närvarande talarens yttrande av innehållssatsen, men detta innebär inte att uttrycket refererar till detta yttrande. Man skulle kunna jämföra med "den där", åtföljd av ett utsträckt pekfinger, som inte refererar till pekfingret trots att man måste känna till fingret för att förstå uttryckets innebörd.

5. AVSLUTNING

I många sammanhang är det lätt att göra sig av med uttryck som "en sån där" genom att ersätta dem med icke-demonstrativa predikat. Indirekt anföring kan uppfattas som ett uttryckssätt där det ofta inte är möjligt att på detta sätt ersätta de demonstrativa termerna. Liksom den singulara termen "där" kan ersättas med t.ex. "farstun" eller "trottoaren, kan "en sån där" ersättas med t.ex. "en mazarin", men det tycks inte finnas något motsvarande alternativt sätt att predicera det som man predicerar genom användande av "att" och innehållssatserna i indirekt anföring (annat än undantagsvis genom t.ex. "den första satsen i Johannesevangeliet"). Denna ofullständighet i vårt språk kan uppfattas som orsaken till att vi i indirekt anföring använder en motsvarighet till uttrycket "en sån där". Ofullständigheten består i att vi saknar en speciell vokabulär för att ange innehållet i andra människors yttranden, en vokabulär av "innehållspredikat", som skulle kunna användas för att tillskriva yttranden innehåll på samma sätt som man icke-demonstrativt tillskriver golv färger. När det gäller yttrandens innehåll, är vårt språk lika fattigt som det vore i fråga om färger om vi saknade särskilda begrepp för de olika färgnyanserna, och i stället skulle behöva använda färgprov och det demonstrativa uttrycket "den där färgen" varje gång vi ville tala om föremåls färger.

Denna brist i språket kan å andra sidan ses som en styrka, eftersom den demonstrativa tekniken ger ett mer ekonomiskt språk, där man klarar sig utan en särskild vokabulär av innehållspredikat. Om Davidson har rätt i argumentet att en sådan vokabulär skulle kräva oändligt många primitiva uttryck, är detta inte bara ekonomiskt, utan också nödvändigt. Bristen på en särskild vokabulär av innehållspredikat ställer dessutom inte till några praktiska problem på det sätt som skulle vara fallet med ett språk utan färgbegrepp. Vi har inte alltid lämpliga färgprover till hands för att med hjälp av uttryck av typen ”den där färgen” säga det vi vill säga om föremåls färger, men vi kan alltid få fram de satser vi behöver som motsvarigheter till färgprov i den indirekta anföringen genom att helt enkelt yttra dem. Liksom uttrycket ”ba” ger en enkel teknik för att tillskriva andra personer yttranden, gester, tonfall, ansiktsuttryck m.m., ger den indirekta anföringens ”sade att” en enkel teknik för att tillskriva människor yttranden och ange innehållet i dem.

Enligt denna analys kan indirekt anföring betraktas som en sorts efterhärmande. Man anger innehållet i en annan persons yttrande genom att själv göra ett yttrande som efterhärmar det med avseende på innehållet. Det finns en gradskillnad mellan olika typer av härmanden när det gäller omfattningen av likheterna mellan den efterhärmade och den härmande företeelsen. Man kan härma Mussolini genom att sminka och klä ut sig, tala med Mussolinis röst och på italienska yttra något som han en gång sagt, men man kan också göra en gest med betydelsen ”hare” genom att sätta pekfingrarna ovanför öronen, eller härma Titanics undergång med en tvålköpp i ett badkar. Det förstnämnda fallet exemplifierar hur man i det närmaste kan kopiera det man vill härma, så att avbilden skulle kunna förväxlas med originalet. De senare fallen visar hur det är möjligt att nöja sig med en mycket svag likhet, så länge likheten bara är tillräckligt stor för att det i sammanhanget tydligt ska framgå vad man refererar till.

Skillnaden mellan uttrycket ”ba”, direkt anföring och indirekt anföring kan då uppfattas som en liknande gradskillnad. I uttryck med ”ba” återskapar man ofta (om än inte alltid) både det exakta ordvalet och sådant som kroppshållning, tonfall, dialekt m.m. i det yttrande man härmar. I direkt anföring bortser man från sådana egenheter i uttryckssättet och kräver bara att ordvalet ska återges utan väsentligare ändringar. I indirekt anföring bortser man även från det specifika ordvalet, och kräver endast att innehållssatsen ska likna det anförda yttrandet i fråga om ”innehållet”. Problemet att semantiskt analysera indirekt anföring leder då över till problemet att analysera vad som menas med att två yttranden har ”samma innehåll”, ett begrepp som förblir oanalyzerat i Davidsons teori om indirekt anföring. När kan ett yttrande betraktas som synonymt med eller som en översättning eller tolkning av ett annat yttrande?

LITTERATUR

- Burge, Tyler. 1986. "On Davidson's 'Saying That'", i LePore 1986a, s. 190–208.
- Davidson, Donald. 1965/2004. "Teorier om mening och lärbara språk", i Davidson 2004, s. 21–32. Först publicerad i *Logic, methodology, and philosophy of science: proceedings of the 1964 international congress*. Amsterdam: North-Holland, 1965.
- Davidson, Donald. 1968/1984. "On Saying That", i Donald Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, s. 93–108. Oxford: Oxford University Press, 1984. Först publicerad i *Synthese* 19 (1968–69).
- Davidson, Donald. 2004. *Språk, tanke och handling*. Stockholm: Thales.
- Foster, J. A. 1976. "Meaning and Truth Theory", i *Truth and Meaning: Essays in Semantics*, red. G. Evans och J. McDowell, s. 1–32. Oxford: Clarendon.
- Frege, Gottlob. 1891/1965. "Om mening och betydelse" (Über Sinn und Bedeutung), i *Filosofin genom tiderna. 1800-talet*, red. Konrad Marc-Wogau, s. 230–251. Stockholm: Bonniers, 1965. Först publicerad i *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, 1891.
- Haack, R. J. 1971. "On Davidson's Paratactic Theory of Oblique Contexts", *Nous* 5, s. 351–361.
- LePore, Ernest (red.). 1986a. *Truth and Interpretation: Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson*. Oxford: Blackwell.
- LePore, Ernest. 1986b. "Truth in Meaning", i LePore 1986a, s. 3–26.
- Quine, W. V. 1960. *Word and Object*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

1. INLEDNING

I en notis publicerad i *Filosofisk tidskrift*, nr 2/07 framför Ingvar Johansson några kritiska synpunkter på ett par av de idéer jag försvarar i min artikel ”Infinite Regress – Virtue or Vice?” (Maurin, 2007). I föreliggande text ämnar jag dels kommentera dessa synpunkter, dels ta tillfället i akt att (än en gång) utveckla mina ursprungliga resonemang.¹

Regressargument kan karakteriseras som en speciell sorts *reductio ad absurdum*. De är argument ämnade att visa att: (i) givet att vi accepterar en viss (inte nödvändigtvis filosofisk) position, måste vi även acceptera existensen av en oändlig regress;² (ii) denna regress är ”ond”, dvs. den är på ett eller annat sätt oacceptabel, samt; (iii) någon del av den position ur vilken regressen genererats måste därför förkastas. Regressargument är vanligt förekommande i filosofiska diskussioner av i övrigt mycket varierande slag men är lite diskuterade i litteraturen. Möjligen som en följd av detta lämnar deras applikation i det enskilda fallet ofta en hel del i övrigt att önska.

Regressargument besvaras normalt av förespråkare för den angripna positionen på ett av två sätt.³ Antingen medger man att *om* den regress som positionen ger upphov till verkligen hade uppvisat de ”onda” karak-

¹Jag vill tacka Johan Brännmark för hans (som vanligt) ovärderliga kommentarer. Tack också alla medverkande på ”lilla seminarier” (Nils-Eric Sahlin, Johannes Persson, Robin Stenwall, Martin Jönsson, Tobias Hansson och Niklas Vareman) för livlig diskussion och många bra och inspirerande förslag.

²Enkelt uttryckt innebär detta att man visar att positionen ifråga innehåller åtminstone ett påstående (normalt ett rekursivt universellt påstående) som tillsammans med något (”självklart” sant) påstående ger upphov till ”produktion” *ad infinitum*. Ett exempel skulle kunna vara om positionen ifråga innehåller påståendet ”Allt som existerar har en orsak (som existerar)”; ett påstående som ju, tillsammans med det (låt oss anta, sanna) påståendet ”*a* existerar”, skulle ge upphov till en oändlig regress.

³Jag bortser här från den respons enligt vilken kritiken är missriktad helt enkelt därför att den kritiserade positionen, korrekt förstådd, är sådan att det *inte går* att generera en oändlig regress ur densamma. Även denna sorts respons är mycket vanligt förekommande, men ointressant i det här sammanhanget.

tärsdrag som den enligt argumentet sägs uppvisa, så hade detta mycket riktigt utgjort ett skäl att förkasta positionen ifråga. Men, påstår man vidare, regressen ifråga *saknar* de facto just denna karaktär. Alternativt så hävdar man att regressen ifråga inte är ond, därför att för att vara en ”ond” regress måste en regress uppvisa karaktärsdrag av en helt annan art än den som förutsätts av kritikern. Man medger med andra ord att regressen ifråga faktiskt uppvisar de karaktärsdrag som den anklagas för att uppvisa, men man förnekar att detta skulle göra regressen ifråga (och därmed också den position ur vilken den genererats) oacceptabel. För att man ska kunna förhålla sig till meningsutbyten av denna typ är det naturligtvis mycket viktigt att man har klart för sig vad som kan tänkas göra en regress acceptabel respektive oacceptabel. Så länge man erkänner att det finns *både* acceptabla (”goda”) och oacceptabla (”onda”) regresser räcker det med andra ord aldrig att visa att en regress kan genereras ur en viss position för att detta ska kunna räknas till positionens nackdel. Förbluffande lite är dock skrivet på detta tema, och det lilla som *är* skrivet uppvisar en förvånande låg grad av sammanstämmighet.⁴

I den av Johansson kritiserade artikeln argumenterar jag för uppfattningen att oavsett i vilken (filosofisk eller annan) kontext som en regress genereras kan vi skilja onda från goda regresser med ett och samma relativt enkla kriterium. Detta kriterium refererar till den (för den ursprungliga frågeställningen relevanta) relation i vilken regressens olika ”steg” står till varandra.⁵

En teori kan betraktas som en lösning på ett specifikt ”förklaringsuppdrag”. Detta förklaringsuppdrag kan se mycket olika ut beroende på i vilken filosofisk kontext vi befinner oss; det kan handla om att förklara sanningen eller att analysera meningen (eller båda) hos en viss proposition, det kan röra rättfärdigandet av en viss trosföreställning, det kan handla om att ge en (ontologisk eller annan) grund för existensen av ett visst fenomen, och så vidare. En regress är någonting som uppkommer när vi formulerar en teori, och är därmed också någonting nära förbundet till den förklaring teorin ifråga är tänkt att utgöra. Så innebär t.ex. varje nytt steg i en kausal regress att något postuleras som fungerar som orsak till, och därmed en ”förklaring” av, föregående steg i regressen, samtidigt som samma postulat, i sin tur, nu också utgör ett nygammalt ”problem”, ett problem som kräver en lösning i regressens nästa steg, etcetera, *ad infinitum*. En ond regress kan nu skiljas från en god enligt

⁴Av det lilla som *har* skrivits på ämnet kan jag rekommendera följande texter för den som är intresserad av att fördjupa sig i ämnet infinita regresser: Day, 1987; Gratton, 1997; Johnstone, 1996; Nolan, 2001; Sanford, 1984.

⁵Jag kan av utrymmesskäl inte upprepa vägen fram till denna slutsats här, utan får hänvisa till den ursprungliga artikeln.

följande: Om varje svar (lösning, förklaring) som förekommer i regressen, beror för sin giltighet (som svar) på svaret på den fråga (det problem, det fenomen) den, i enlighet med regressmekanismens logik, i sin tur ger upphov till, är regressen ond. Om däremot regressen snarare kan betraktas som en konsekvens av ett redan givet (och fullständigt) svar, är den god. Enkelt uttryckt innebär alltså det att säga att en viss regress är ond, att det ”svar” den position ur vilken regressen genereras ger anspråk på att vara, är ofullständigt i det att det ger upphov till ständigt nya frågor, frågor som, i sin tur, måste besvaras (etcetera, *ad infinitum*) för att det ursprungliga svaret också ska konstituera ett reellt svar på den ursprungliga frågan. Goda regresser förhindrar inte på detta sätt den position ur vilken de genereras från att slutföra sitt förklaringsuppdrag, även om de tvingar positionen att göra detta med (stor) redundans.

Tesen är att onda och goda regresser kan skiljas åt med avseende på detta kriterium *oavsett* i vilken kontext regressen ifråga genererats. Det vill säga, oavsett om regressen genererats i en kunskapsteoretisk, ontologisk, språklig eller rent formell kontext, kommer frågan om huruvida regressen representerar ett allvarligt problem eller inte i första rummet att avgöras av om den position ur vilken regressen genereras står i ett acceptabelt eller oacceptabelt beroendeförhållande till den genererade regressen.

Observera dock att det faktum att onda regresser kan skiljas från goda med hjälp av detta i grund och botten mycket enkla kriterium, *inte* innebär att frågan om huruvida en specifik regress är acceptabel eller oacceptabel kan avgöras på ett enkelt och okomplicerat sätt. Detta är snarare en mycket komplicerad fråga som endast kan besvaras om vi tar i beaktande en rad omständigheter ”utanför” regressen själv, omständigheter som bland annat inkluderar den filosofiska kontexten liksom, mer specifikt, det teoretiska ramverk i vilket den kritiserade positionen formulerats. Detta är nödvändigt eftersom det är just här vi finner fram till vilken typ av förklaringsuppdrag det är fråga om liksom, mer specifikt, vilka krav som här ställs på ett svar för att det ska kunna sägas konstituera ett reellt och fullödigt svar. Som ett exempel på hur viktigt det är att inte glömma bort denna omständighet kan vi jämföra vilken skillnad faktorer av detta slag gör för vår bedömning av hur acceptabel eller oacceptabel den s.k. likhetsregressen är, dels så som den en gång formulerades av Russell, dels så som den kan genereras ur en modern tropteori. På grund av olikheter i de teoretiska ramverk i vilka de kritiserade positionerna formulerats är, menar jag, den förra regressen av skadlig art, medan den senare är acceptabel (om än inte värd att fira!).

Johansson kritiserar egentligen aldrig min huvudsakliga slutsats. Han går alltså med på att onda regresser bör skiljas från goda medelst ett

universellt kriterium av ovan beskrivna slag (han går åtminstone med på detta "for the sake of the argument"). I stället riktar han in sin kritik på den användning jag gör av ovanstående kriterium när jag kontrasterar den Russellianska likhetsregressen med "samma" regress genererad i en modern tropeoretisk kontext. Johansson menar att: (i) jag har missuppfattat på vilka grunder Russell ställer upp, och därmed lyckas generera sin likhetsregress, samt att; (ii) jag (på grund av föregående missuppfattning) har fel när jag menar att likhetsregressen i sin tropeoretiska dräkt skulle vara av det acceptabla slaget. Den första invändningen tror jag att vi relativt snabbt kan komma till rätta med. Mitt misstag, menar Johansson, är att jag resonerar som om en likhetsregress kan genereras givet endast två "lika" entiteter. Men, påpekar Johansson,⁶

... i sociologi är det en gammal sanning att en grupp på tre personer kan uppvisa beteenden som radikalt avviker från vad som är möjligt i en dyad. Den sanningen har en motsvarighet i ontologin. Om man har enbart två exakt lika troper *a* och *b*, så uppstår ingen ond oändlig regress ... Men det förhåller sig helt annorlunda när man på samma sätt ska förklara likhet mellan exakt tre lika troper *a*, *b* och *c*. (2007, s. 61)

Johansson har naturligtvis rätt, och jag är rädd att jag inte alltid uttrycker mig helt klart på denna punkt i min artikel (men se min 2002, s. 97, där det tydligt framkommer att jag är medveten om kravet på minst tre entiteter). Till mitt (erkänt svaga) försvar kan jag enbart säga att samma sorts oklarhet emellanåt smyger sig in i det sätt varpå Russell själv presenterar sitt regressargument, så jag är åtminstone i gott sällskap! Det är alltså mycket riktigt så att en likhetsregress kan genereras först givet existensen av minst *tre* lika entiteter. Det som skiljer mig och Johansson åt är alltså inte antalet entiteter vi menar krävs för att en likhetsregress ska kunna genereras, utan snarare frågan om vilka eventuella konsekvenser faktum att antalet entiteter är minst tre kan tänkas ha. Om jag förstår Johansson rätt menar han att det ur faktum att det som "ska förklaras" är likheten mellan (minst) tre entiteter *följer* att regressen är ond *oavsett i vilken kontext den genereras*. Jag anser motsatsen. Ett försvar av min åsikt kräver att jag presenterar de i sammanhanget relevanta varianterna på likhetsregresser i viss detalj.

⁶Trots att Johansson här uttryckligen uttalar sig om regressargumentet så som det formulerades av Russell, talar han om likhet som en relation som råder mellan *troper*. Detta är ett utslag för Johanssons åsikt att de två regresserna – den Russellianska och den tropeoretiska – är identiska. Jag invänder mot denna sammansmältning av argumenten nedan.

2. RUSSELLS REGRESS

Då Russell formulerar sitt berömda regressargument riktar han sig explicit mot den position som en gång Berkeley och Hume försvarade i sin polemik mot abstrakta idéer, en position enligt vilken allt som finns är partikulära ting.⁷ Så här beskriver Russell den position han sedan kritiserar:⁸

Enligt detta synsätt definieras den generella termen 'vit' för en specifik person vid en specifik tidpunkt av en vit fläck som han ser eller inbillar sig; en ytterligare fläck kallas vit om den är exakt lik standardfläcken med avseende på färg. För att detta inte ska medföra att vi betraktar färg som en universalie måste vi anta att 'exakt likhet' är en enkel relation som inte, i sin tur, kan analyseras i termer av en viss uppsättning predikat. Eftersom två fläckar kan vara exakt lika i form eller storlek men ändå skilja sig åt med avseende på färg är det inte heller fråga om en allmän likhetsrelation utan någonting mer specifikt, en färglikhetsrelation. För att göra Berkeleys och Humes teori rimlig måste vi alltså anta existensen av en fundamental färglikhetsrelation vilken föreligger mellan två fläckar om vilka vi i allmänhet skulle säga att de har samma färg. (1956, s. 111)

För att göra jämförelsen med motsvarande argument så som det förekommer i den tropteoretiska kontexten så genomskinlig som möjligt väljer jag att något omformulera den position Russells argument riktas mot. I stället för att säga att en färgfläck 'är vit' om den exakt (färg-) liknar en viss standardfläck, samt att två färgfläckar 'båda är vita' om de båda exakt (färg-)liknar samma standardfläck, vill jag formulera teorin enbart i termer av färgfläckar och deras likhet (och alltså bortse från standardfläckar och den eventuella extra komplikation de medför i sammanhanget). Låt oss därför säga att den position som Russells regress-

⁷Första gången Russell formulerar argumentet i text är i artikeln "On the Relation of Universals and Particulars" (1911 [1956]: 109–112); strax därpå utkommer en (något annorlunda formulerad) version av samma argument i den mer populärvetenskapligt skrivna boken *The Problems of Philosophy* (1912 [1986]: 54–55). Huruvida argumentet, så som det formuleras av Russell, verkligen skulle drabba den position som en gång Hume och Berkeley förespråkade är en fråga jag inte kommer att beröra här. Påpekas bör dock att det är en fråga som i princip kan behandlas på precis samma sätt som jag ovan behandlar frågan om huruvida Russells argument verkligen drabbar den sorts nominalism som många moderna tropteoretiker idag förespråkar; genom att vi undersöker mer exakt i vilket teoretiskt ramverk denna position en gång formulerades, samt vilken sorts teoretiskt ramverk som förutsätts för att regressen ifråga ska kunna sägas uppvisa ett oacceptabelt beroendeförhållande mellan sina olika steg.

⁸En indikation på att relationen mellan *denna* position och den position som en gång Berkeley och Hume förespråkade är relativt lös är att Russell inleder sin beskrivning av densamma på följande sätt: "*Without tying ourselves down to their statements, let us see what can be made of this theory*" (1956: 111, min kursiv).

argument riktas mot i stället är sådan att, en viss färgfläck 'är vit' om den är medlem i (ekvivalens-)klassen av exakt (färg-)lika fläckar, samt att två fläckar är 'båda vita' om de är medlemmar av *samma* (ekvivalens-)klass av exakt (färg-)lika fläckar. Vad jag kan se innebär denna modifiering inte att någonting i det här sammanhanget substantiellt förändras (en modern likhetsnominalism av just detta slag försvaras för övrigt av Rodriguez-Pereyra, 2002).

Problemet, menar Russell nu, är att den fundamentala (färg-)likhetsrelation, med vars hjälp man här (bort)förklarar det faktum att två distinkta färgfläckar kan ha *samma* vita färg, tycks dela just den "egenskap" med vithet som den introducerades för att bortförklara: universalitet. Precis som två färgfläckar kan "dela" egenskapen att vara vita kan, tycks det, två (färg-)likhetsrelationer (som råder mellan två par av färgfläckar, låt oss säga) sägas "dela" egenskapen att vara just (färg-)likhetsrelationer. Även *denna* universalitet måste nominalisten bortförklara, och det tycks rimligt att kräva att denna bortförklaring sker precis på samma sätt som i fallet med vithet och att relationerna ifråga därför båda är (färg-)likhetsrelationer på grund av att de exakt (färg-)liknar varandra. Detta leder dock ingenvart, menar Russell:

... vi förklarar likheten mellan två termer genom att säga att den består i den likhet som deras likhet bär till likheten mellan två andra termer, och en sådan regress är uppenbart ond. Därför måste åtminstone likhet betraktas som en universalie och när vi väl har accepterat existensen av en universalie har vi inget skäl att förneka existensen av andra. (Ibid. s. 112)

När Russell, som i citatet ovan, endast konstaterar att den regress han lyckats generera är "ond" (eller till och med *uppenbart* ond), begår han, menar jag, ett mycket vanligt misstag. Så länge onda regresser kan skiljas från goda bör man rimligen kunna kräva av varje regressargument att detta explicit redogör för varför den regress man lyckats generera bör betraktas som ond, snarare än god. Enligt det ovan föreslagna kriteriet är regressen ifråga ond, om den på ett oacceptabelt sätt förhindrar den position ur vilken den genererats att slutföra sitt förklaringsuppdrag. Bevåpnade med detta kriterium tror jag att vi relativt snabbt kan konstatera att Russell har rätt i att regressen ifråga är ond, även om vi fortfarande kan betvivla att den är *uppenbart* ond. I en betydligt senare skrift förklarar D. M. Armstrong mer exakt varför:

Vi har gjort oss av med den ursprungliga typen, egenskapen att vara *vit*, men endast till priset av att introducera en annan typ, likhetsrelationen. Varje försök att göra sig av med *denna* typ kräver att vi accepterar existensen av ytterligare en typ, en högre ordningens likhetsrelation (eller möjligen ytterligare instanser av

den ursprungliga relationen). I varje steg kommer därför analysen att involvera en oanalyserad *typ*. (1978, s. 55)

Observera dock, och detta kommer att spela roll för senare resonemang, att en förutsättning för att det faktum att varje nytt steg i regressen involverar en oanalyserad *typ* ska kunna sägas göra regressen oacceptabel är att den kritiserade positionen är en position enligt vilken färgfläckar är vita om och endast om de exakt liknar varandra, samt att det att *vara vit* innebär att *stå i relevanta likhetsförhållanden* till distinkta färgfläckar. Att positionen ser ut på detta sätt är inte (som vi ska få se) en nödvändig förutsättning för att vi ska kunna generera regressen. Det *är* dock en förutsättning för att vi ska kunna döma ut den position ur vilken regressen genererats som oacceptabel.

3. DEN TROPTEORETISKA REGRESSEN

En regress som liknar den Russell diskuterar kan genereras inom ramen för en modern tropteori. Många filosofer, inklusive, antar jag, någon som Ingvar Johansson, skulle till och med hävda att likhetsregressen *som den ursprungligen formulerades av Russell* faktiskt är en tropregress. Att påstå detta är dock olyckligt av flera skäl. Ett sådant skäl är att likhetsrelationens relata i Russells ursprungliga version av argumentet uppenbarligen *inte är troper*. En trop är något enkelt, abstrakt och partikulärt. Det är en kvalitet. En vit färgfläck, å andra sidan, är inte (enbart) en kvalitet av detta slag. Det är oklart exakt vad vi ska kalla en färgfläck, då det inte heller känns helt bekvämt att referera till den som en *konkret* partikulär (Russell själv skulle kanske kalla färgfläcken för ett sinnesdatum). Oavsett hur vi väljer att kategorisera färgfläckar kan vi konstatera att troper och färgfläckar *åtminstone* skiljer sig åt så till vida att, om två troper är exakt lika är de detta *simpliciter*, medan, om två färgfläckar är exakt lika måste de, som Russell också mycket riktigt understryker, vara det i någon aspekt. Vi kan uttrycka detta, som Russell själv gör, genom att säga att de kan vara färg-lika, men form-olika; form-lika, men färg-olika, och så vidare. Varför denna skillnad är viktigt hoppas jag ska framgå strax. Först vill jag dock snabbt presentera även tropregressen och den position ur vilken den här genereras.⁹

⁹Positionen ifråga är såklart tropteorin. Observera dock att denna teori kan formuleras på många olika sätt, och i flera olika teoretiska ramverk. Det är endast *så som den här formuleras* som jag menar mig kunna säga att den likhetsregress som kan genereras ur den är acceptabel. Det finns alltså versioner av tropteorin som, liksom den position som Russells ursprungliga argument var riktat mot, tvingas erkänna existensen av en oacceptabel regress. Jag betraktar detta i sig som ett skäl att formulera tropteorin på det sätt jag gör här. Observera att min genomgång av

Enligt en majoritet av dagens moderna troppteoretiker är troper verklighetens *enda* grundläggande konstituent; troppteorin som den vanligen uttrycks är, med andra ord, en monistisk ontologisk teori. Var och en som önskar förespråka en ontologi av monistiskt slag ställs inför ett massivt förklaringsuppdrag. Om den utvalda kategorin, som här, är tropkategorin kommer följande förklaringsuppdrag att ingå bland de mer uppenbara: hur kan det *tyckas* finnas något universellt, när allt som existerar (i fundamental mening) är partikulärt? Sålunda uttryckt sammanfaller det troppteoretiska förklaringsuppdraget med varje annan nominalists förklaringsuppdrag.

Tänk dig att du ställs inför två vita färgfläckar, *a* och *b*. Enligt troppteorin är *a* vit, därför att *a* delvis konstitueras av en vit-trop, t_1 , samtidigt som *b* är vit, därför att *b* delvis konstitueras av en (distinkt) vit-trop, t_2 . Givet att t_1 och t_2 är distinkta tycks deras existens (åtminstone vid en första anblick) otillräcklig för att vi ska kunna förklara att följande proposition är sann: 'a och b har samma färg'. Annorlunda (och mer neutralt) uttryckt, kan vi säga att, givet att t_1 och t_2 existerar, och *är som de är*, följer det även att något tredje existerar: deras (exakta) likhet. *a* och *b* är alltså båda vita, därför att var och en delvis konstitueras av en vit-trop, t_1 respektive t_2 (där $t_1 \neq t_2$), och där t_1 och t_2 är (exakt) lika. Men vad ska vi då säga om denna exakta likhet? Är vår troppteori av monistiskt slag tycks det som att vi måste säga att den exakta likhet som råder mellan t_1 och t_2 är ytterligare en trop (om än en relationstrop). Tänk dig nu en situation där tre objekt delar egenskapen att vara vita. Enligt föregående förslag innebär detta att det existerar, inte bara tre vit-troper, t_1 , t_2 och t_3 , utan även tre (från varandra distinkta) likhetstroper, l_1 , l_2 och l_3 . Våra likhetstroper är, precis på samma sätt som våra vit-troper, *samma* – de är alla likhetstroper. De är, med andra ord (och i enlighet med föregående resonemang) sådana att deras existens i sin tur medför existensen av ytterligare (relations) troper. Precis som existensen av t_1 , t_2 och t_3 medför existensen av l_1 , l_2 och l_3 , medför alltså existensen av de senare likhetsrelationerna i sin tur existensen av likhetstroper l_4 , l_5 och l_6 . Det är uppenbart att vi har material nog att generera en regress av samma sort som den Russell en gång genererade i akt att underminera Berkeley och Hume!

4. OND ELLER GOD?

Johansson menar att troppregressen, liksom den ursprungliga Russellianska regressen, är oacceptabel, och att även troppteoretiker därmed bör erkänna existensen av universalier (en dualism av detta slag förespråkas troppteorin och tropers natur av naturliga skäl måste hållas kort här. För en mer fördjupad genomgång, se min (2002).

för övrigt av Johansson själv av just detta skäl). Han argumenterar som följer:

Den enhet hos a , b och c som ska förklaras ... är beroende av enheten hos de tre l_1 , vilken i sin tur är beroende av enheten hos de tre l_2 , och så vidare i all oändlighet; dvs. den första enheten är för sin verkliga (aktuella) existens beroende av den aktuella existensen av alla de oändligt många nivåerna av likhetstroper i regressen. (2007, s. 62)¹⁰

Johansson menar, med andra ord, att givet att vårt förklaringsuppdrag består i att förklara den enhet som karakteriserar tre distinkta (lika) troper, så innebär det faktum att vår förklaring (postulerandet av tre likhetstroper) är ofullständig i den mening att den faktiskt *inte* bidrar med den efterfrågade enheten utan snarare, i sin tur, kräver en förklaring i termer av likhetstroper, etcetera, *ad infinitum*, att regressen är ond i just den mening som jag försvarar ovan.

Jag tror dock att Johansson i sitt resonemang bortser från det faktum att det förklaringsuppdrag som en teori ställs inför alltid måste sättas i relation till, samt tolkas i ljuset av, det teoretiska ramverk i vilket positionen formulerats. Den Russellianska kritiken riktas, som sagt, mot en position enligt vilken *att vara vit* är en egenskap en färgfläck har endast om den står i en (färg)-likhetsrelation till en viss standardfläck (alternativt, endast om den ingår i en viss ekvivalensklass av exakt lika troper). Följaktligen är tre färgfläckar *samma* med detta sätt att se på saken, endast om de står i (samma) färglikhetsrelationer till varandra. Färglikhetsrelationerna är, vidare, *samma* endast om de står i (samma) färglikhetsrelationer till varandra, etcetera, *ad infinitum*. Här är det alltså mycket riktigt så som Johansson hävdar, att enheten hos de ursprungliga färgfläckarna (till och med det faktum att de är *färg*-fläckar) beror på existensen av *och enheten* hos de likhetsrelationer som postuleras i regressens första steg. Detta är allt som krävs för att vi ska kunna konstatera att regressen ifråga är ond.

Saker och ting ser dock lite annorlunda ut om vi beaktar tropregressen. Enligt majoriteten av moderna tropeoretiker är en trop *vit* (är den en vit-trop) om den *är som den är*.¹¹ Vilken sorts trop det är fråga om är alltså *inte* något som avgörs av i vilken relation tropen står till andra troper. En tropens natur är, med andra ord, någonting primitivt. Tre distinkta troper, vidare, är visserligen *samma* endast om de liknar varandra (dvs. endast om de relateras av likhetstroper). Observera dock att svaret på frågan, 'På

¹⁰Johansson refererar med ' l_1 ', ' l_2 ', respektive ' l_3 ' till de (tre) likhetstroper som postuleras i regressens första, andra, respektive tredje steg.

¹¹Tropens natur diskuteras i min (2002). Jag försvarar uppfattningen att tropens natur är enkel ("simple") mot vissa invändningar i min (2005).

grund av vad liknar t_1 , t_2 och t_3 varandra?' *inte* är 'På grund av existensen av I_1 , I_2 , och I_3 .' Svaret är, snarare, 'på grund av *att de är vad de är*', eller, alternativt, 'på grund av sin natur'. Vi kan illustrera skillnaden mellan de två regresserna som följer:

Den Russellianska regressen:

Förklaringsuppdrag: Vad gör att a , b , och c har samma färg?

Antagande: Fa om och endast om aRb (a 'är vit' om och endast om a står i en likhetsrelation till b ($a \neq b$))

$Fa \ \& \ Fb \ \& \ Fc$
 $aI_1b \ \& \ aI_2c \ \& \ bI_3c$
 $I_1I_1I_2 \ \& \ I_1I_1I_3 \ \& \ I_2I_2I_3$
 etcetera, ad infinitum

Den tropeteoriska regressen:

Förklaringsuppdrag: Vad gör att a , b och c har samma färg?

Antagande: Fa om och endast om Fa (a 'är vit' om och endast om a är vit, alternativt, att a 'är vit' är primitivt)

$Fa \ \& \ Fb \ \& \ Fc$
 $aI_1b \ \& \ aI_2c \ \& \ bI_3c$
 $I_1I_1I_2 \ \& \ I_1I_1I_3 \ \& \ I_2I_2I_3$
 etcetera, ad infinitum

Ytligt sett ser regresserna exakt likadana ut. Skillnaden ligger i teoretiska antaganden "utanför" regressen själv. I just det här fallet, menar jag, är det antaganden rörande vad det är att ha en egenskap/vara av en viss natur som faller avgörandet. Det är på grund av antagandet att ett objekt har en egenskap endast om det står i en specifik sorts relation till något/några distinkta objekt, som den Russellianska regressen är oacceptabel. Detta antagande medför nämligen att varje steg i regressen på ett substantiellt sätt bidrar till att besvara den ursprungliga frågan, *utan* att någonsin göra detta på ett fullödigt sätt. Det är, å andra sidan, på grund av antagandet att det att en trop har en viss egenskap (är av en viss natur¹²) är primitivt, som den ursprungliga existensen av troperna t_1 , t_2 och t_3 är nog för att positionens förklaringsuppdrag ska betraktas som slutfört. Att existensen av dessa tre entiteter, i sin tur ger upphov till existensen av oändligt många likhetstrop förhindrar inte tropeorin

¹²Man får hålla tungan rätt i mun när man talar om tropor som ju visserligen är partikulära, men som också är egenskaper. Språket tycks generellt sätt mer anpassat till en ontologi à la Platon eller Aristoteles!

från att besvara ursprungsfrågan, även om det gör att den får leva med en möjlig obekvämt stor ontologi.¹³

LITTERATUR

- Armstrong, D. M. 1978. *Universals & Scientific Realism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Day, T. J. 1987. "Infinite Regress Arguments", *Philosophical Papers*, 16 (2), 155–164.
- Gratton, C. 1997. "What Is an Infinite Regress Argument?", *Informal Logic* 18 (2/3), 203–224.
- Johansson, I. 2007. "Maurin och Russells regress", *Filosofisk tidskrift* 28 (2), 60–62.
- Johnstone Jr., H. W. 1996. "The Rejection of Infinite Postponement as a Philosophical Argument", *The Journal of Speculative Philosophy* 2, 92–104.
- Maurin, A.-S. 2002. *If Tropes*, Synthese Library 308. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Maurin, A.-S. 2005. "Same but Different", *Metaphysica* 6 (1), 129–146.
- Maurin, A.-S. 2007. "Infinite Regress: Virtue of Vice?", *Hommage à Wlodek*, red. T. Rønnow-Rasmussen, B. Petersson, J. Josefsson & D. Egonsson, <http://www.fil.lu.se/HommageWlodek>
- Nolan, D. 2001. "What's Wrong With Infinite Regresses?", *Metaphilosophy* 32 (5), 523–538.
- Rodriguez-Pereyra, G. 2002. *Resemblance Nominalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Russell, B. 1986 [1912]. *The Problems of Philosophy*, Oxford: Oxford University Press.
- Russell, B. 1956. "On the Relations of Universals and Particulars" (först utgiven 1911). I *Logic and Knowledge*, red. R. C. Marsh, London: George, Allen & Unwin, 103–124.
- Sanford, D. H. 1984. "Infinite Regress Arguments". I *Principles of Philosophical Reasoning*, red. J. H. Fetze. Totowa: Rowman & Allanhead.

¹³I det här sammanhanget kan det vara av vikt att skilja kvalitativ från kvantitativ ekonomi. En tropeori av ovan beskrivna sort kommer uppenbarligen att synda med avseende på kvantitativ ekonomi (mängden enskilda entiteter – troper – kommer att vara oändligt stor). Givet att den regress som kan genereras ur tropeorin är acceptabel är, menar jag dock, denna synd alltid att föredra framför en synd av mer kvalitativ art (allt annat lika). Det är antalet *sorters* entiteter som vår ontologi inkluderar som vi i första hand ska sträva efter att hålla så långt som möjligt. Av detta skäl bör vi om vi kan föredra en ontologi som endast erkänner troper framför en som dessutom erkänner existensen av universalier.

Notiser

DOGMATISK SKEPTICISM

Lars Mikael Raattamaa, poet och arkitekt, skriver i *Arena* 6/08 följande: "Skepticismen formulerades av Pyrrhon från Ellis som en metodologisk vägran att fälla omdömen: "Hur är tingen i verkligheten?" "Ovetbara." "Hur bör vår hållning till tingen vara?" "Oengagerad." "Vad vinner vi genom denna hållning?" "Sinnesro." [...] Man kan fråga sig hur Raattamaa kan uppfatta detta som en vägran att fälla omdömen. För den ivrigt intresserade och vetgirige läsaren ser det ju snarare ut som tre omdömen fälda i rask följd! Men Raattamaa är kanske ironisk? Eller är hela hans artikel, som i någon mening handlar om postmodernism, någon sorts sentida *Camera Obscura*?

PERSSON OCH LINDSTRÖM IGEN

Alf Ross ansåg sig ha ett avgörande argument mot möjligheten av en imperativlogik: om det finns en sådan, trodde han, så måste den anta att om q följer från p så följer $!q$ från $!p$. Men det är helt klart, ansåg han, att vi inte från *Posta brevet!* kan dra slutsatsen *Posta brevet eller bränn det!* När den deontiska logiken tog fart ett decennium senare, då antog man ändå att den motsvarande disjunktiva plikten följer från den enkla. Man fann på lite olika förklaringar till att detta ser bra konstigt ut, och kallade det hela för Ross paradox. Så kan det gå.

Ingmar Persson (*FT* 1/09) förefaller lika skeptisk som jag och Ross till slutledningen i fråga. Han menar också att vi med det disjunktiva uttrycket nog ibland avser något mer, som tillsammans med *Du postar inte brevet* implicerar *Du bör bränna brevet*. Jag håller med. Vi förefaller också överens om att om vi håller oss till bokstavlig mening (om vi så kallar den mening som är relevant för logiken) så följer *Du bör posta brevet eller bränna det* inte från *Du bör posta brevet*. Men jag hade missat att hans två exempel på en mer komplicerad kontextberoende innebörd bara var avsedda som två varianter av ett otal möjliga. Det gör det hela rimligare.

Per Lindström (*FT* 1/09), å andra sidan, han tror att *Du bör posta brevet*

eller bränna det bokstavligen följer. Liksom Persson åberopar han en föreställning om språklig mening som är knuten till kontext och yttrandesituation på ett mycket starkare sätt än bokstavlig mening, men han kör åt andra hållet, så att säga. Huvudtanken är att om jag säger att du bör posta eller bränna brevet så vill jag säga något om den normativa status som alternativet att bränna brevet har, annars skulle jag inte nämna det på detta sätt. Men det betyder inte att jag i en mer inskränkt mening, den som den deontiska logiken handlar om, har sagt något om denna status.

Lindström tycker att detta räcker för att avfärda alla argument han känner till mot slutledningen i fråga. Men vi är ju många som i en ofantlig mängd fall tror att *Bör p* utan att ha en tanke på att acceptera *Bör(p eller q)*. Lindström tror tydligen att det beror på att vi inte kan skilja mellan vad vi, med tanke på hur vi kan komma att uppfattas, lämpligen bör säga, och vad vi bör tro. Men det kan vi.

Sven Danielsson

BAS OCH ÖVERBYGGNAD

För fyrtio år sedan var det vanligt i vida kretsar, inspirerade av Marx, att anse att den materiella basen bestämmer den sociala överbyggnaden; produktivkrafterna bestämmer produktionsförhållandena och ideologin. Kanske borde man tänka på liknande sätt ifråga om kön och genus. Nämligen att reproduktivkrafterna bestämmer reproduktionsförhållandena. Men vad menas i så fall med reproduktivkrafterna? Bestäms dessa krafter av biologi och genetik? Hur som helst ska de väl inte identifieras med några sociala förhållanden, ty sådana är ju sekundära i förhållande till den materiella basen.

FÖRVÅNING ÖVER EN FÖRVÅNING

I sin notis om min bok, *Ett liv i glädje och tårar – en polsk judes öde* skriver Lars Bergström att en del läsare kan förvånas över det jag skriver på s. 262, nämligen att jag är stolt över att vara jude. Bland dessa läsare är i vart fall notisens författare själv, något som i sin tur förvånar mig. Saken är den att han utgår ifrån en, enligt min mening, alldeles för snäv definition av stolthetsbegreppet. I enlighet med denna är stolthet ”något man kan känna över något som man *gjort* eller *bidragit* till”.

Kontexten (s. 262 f.) i vilken jag hävdar min stolthet att vara jude stipulerar emellertid ett mera omfångsrikt begrepp. En definition av den art som jag skulle kunna tänka mig kan formuleras på följande vis: stolthet = ”en känslomässig samhörighet med någon/något man med avseende på givna särdrag gärna vill identifiera sig med”. Utifrån denna syn på

stoltheten kunde jag skriva att jag är stolt över att vara jude, men också att jag var stolt över min hustru för att hon modigt agerade mot Säkerhetsämbetets och milisens påtryckningar och hot under sitt första besök i Polen (1974 eller 1975) efter emigrationen därifrån (s. 295). Utifrån denna definition kan jag också säga att jag är stolt över min far som hade tackat nej till ett lukrativt jobb inom säkerhetstjänsten, och därmed ett privilegierat liv, när vi kom tillbaka till Polen efter kriget (s. 104). Med samma rätt kan jag framföra min stolthet över mina föräldrar över huvud taget, deras far- och morföräldrar, etc. utan att behöva detaljerat redogöra för deras bedrifter. Det är inte ovanligt (snarare vanligt!) att man är stolt över något man inte själv utan någon annan har åstadkommit. Detta kan beläggas med ett oändligt antal exempel. För att göra historien kort kan det hänvisas till idrottsupportrarnas agerande när deras lag och/eller idol segrat i någon tävling.

Stolthet kan också avse något som inte direkt har med ens eller annans verksamhet (handling) att göra, t.ex. som uttryck för mänsklig värdighet i kontrast till förnedring. Låt mig åskådliggöra detta med en kort dikt. Dikten är på ryska. Den är skriven (om jag inte missminner mig) av den välkände polske poeten Wladyslaw Broniewski 1940 eller 1941 i ett sovjetiskt fängelse där han just under den tiden var fängslad. ”Tjelovek! Eto zvutjit gordo, skazal velikij Maksim. A nas bjut po morde i kritjat ty sukinsyn.” (”Människan! Det låter stolt, sade den store Maksim. Men oss slår man på käften och skriker din hyndas son” – Maksim står här för Maksim Gorkij).

Med hänsyn taget till denna användning av stolthetsbegreppet kan jag anföra ytterligare ett argument om varför en jude kan känna sig stolt över att vara en jude. Den ständiga demoniseringen, de återkommande förföljelserna, förnedringarna, pogromerna och till och med försök till total utrotning har gjort att många judar har anlagt en trotsig attityd gentemot sina plågoandar och demonstrativt framhävt sin stolthet över det som judarna under historiens gång har i mänsklighetens tjänst åstadkommit inom kulturen, vetenskapen, näringslivet, etc. Intellektuellt tar jag personligen avstånd från den här typen av argument, men jag kan förstå själva fenomenet. Mer än så, det kan ibland även hända mig att jag obetänksamt i ett trängt läge kör med något av dessa argument. Men i regel föredrar jag ett intellektuellt mer tilltalande argument, vilket knyter an till det ovan av mig definierade stolthetsbegreppet, vilket också är grunden till det påstående i min bok som Lars Bergström ifrågasätter.

Jag har inget som helst problem med mitt stolta förhållningssätt till judar då jag bejakar att jag själv är jude. Däremot har jag ett problem med själva begreppet ”jude”. Vad betyder det att vara jude? Därom kan man ha olika uppfattningar. I min bok diskuterar jag (s. 324 ff.) tre olika uppfattningar om vad en jude är. Den första uppfattningen knyter an

till det begrepp "jude" som judaismen har skapat, den andra uppfattningen knyter an till det begrepp och/eller den bild av en jude som har skapats av antisemitismen/antisemiter. Jag som är ateist kan självfallet inte identifiera mig som jude i judendomens mening och naturligtvis inte heller i antisemitismens mening. Av den anledningen måste jag finna ytterligare en mening i vilken jag kan identifiera mig som jude, något som är varken enkelt eller givet. Olika tillvägagångssätt kan tänkas. I första hand utgår jag ifrån den etniska härkomsten. Mina föräldrar samt far- och morföräldrar var judar i etnisk mening. I samma etniska mening är således också jag jude. Till detta faktum kan man emellertid ha antingen ett positivt eller ett negativt förhållningssätt. Det problematiska här är vilket av dessa förhållanden man väljer. Väljer man det negativa förhållningssättet, såsom t.ex. Marx gjorde, är saken avgjord, det problematiska faller bort. Väljer man det positiva i stället, såsom jag har gjort, behövs en förklaring till varför, på vilka grunder, man gjorde så. Här igen kan frågan hanteras på olika sätt.

Personligen vill jag se det i samband med min uppväxt och min kärlek till mina föräldrar, till far- och morföräldrar samt till den värld de levde i, såväl innan jag själv blev till som under mitt relativt korta liv tillsammans med dem. Det handlar således om familjrelationer och om det historiskt-kulturella samband inklusive modersmålet, jiddisch, som förbinder mig med deras och mitt judiska arv. Det förhållningssätt jag har till detta arv gör mig stolt över mig själv. När jag alltså skriver att jag är stolt över att vara jude, så skall detta bl.a. förstås som att jag är stolt över mig själv för att jag, i Sartres terminologi, har valt mig själv som jude i ordets tredje betydelse.

Det judiska arvet är en väsentlig del i min identitet, men inte den enda och alls inte den viktigaste delen. I de sista raderna i min självbiografiska bok skriver jag att jag framför allt är människa och humanist. "Därutöver är jag jude, svensk, polack och kanske ytterligare något. Det sista kan sammanfattas med ett enda ord, nämligen att jag i ordets positiva bemärkelse är en *kosmopolit*." Detta är jag också stolt över.

Zalma M. Puterman

ETT JUDISKT SKÄMT

Sidney Morgenbesser är känd bland filosofer för sina roliga uttalanden. Ett av dessa, som kan appellera till dem som känner till Nelson Goodmans idéer om induktion, lyder som följer. "What is a goy?" "A goy is a person who is a girl if examined up to and including *t*, and a boy if examined at any time after *t*".

BOTANISK SEMANTIK

Som en kommentar till relevansen av begreppsliga intuitioner och länsstolsfilosofierande i största allmänhet är följande exempel intressanta: Vet ni vad en banan respektive en jordgubbe är? Om svaret är ja, vilket jag utgår från att det är, vad säger ni då om följande påståenden ”Bananer är bär” och ”Jordgubbar är inte bär”? De flesta av mina studenter och kollegor svarar att båda påståendena är falska, det senare påståendet är kanske till och med *analytiskt* falskt (tänk på samma påstående uttryckt på engelska ”Strawberries are not berries”).

Vad svarar då botaniken (och vilken vetenskap skulle vi annars vända oss till)? Jo, bananer är bär (tillsammans med bland annat gurkor, paprikor och tomat) medan jordgubbar inte är det och inte ens en frukt (vilket för övrigt inte heller äpplen och päron är). Ett bär är nämligen mångfröiga äkta frukter inom undergruppen saftiga frukter. En frukt är blomväxtdelar som bildas för att fortplantning av växten ska kunna ske.

Själva frukten bildas av fruktämnet som utgör den nedre delen av blommans pistill. Jordgubbar däremot hör till gruppen *skenfrukter*, också kallade *falska frukter*(!), eftersom vad ni kallar bäret består av *fler* delar än själva fruktämnet; jordgubbens frukt är endast de gula prickarna (som i botanisk mening är ”nötter”) på ”bäret” medan ”bäret” är en uppsvälld blombotten. Jordgubben är för övrigt inte heller en art utan en hybrid av två amerikanska arter ”jättesmultron” och ”scharlakanssmultron”.

Nå, visste ni vad bananer respektive jordgubbar är? Vet ni det nu? Och är det botaniska allmångods, mestadels hämtat från Wikipedia men också från *Nordisk Familjebok* anno 1955, ni här fått er serverat ett resultat av empiriska upptäckter och alltså a posteriori eller är dessa botaniska påståenden analytiska, så att ni alltså gjorde er skyldiga till en självmotsägelse när ni hävdade att jordgubbar är bär?

Mikael Janvid

TIDENS GÅNG

Det påstås att Abraham Lincoln har sagt: ”Det bästa med framtiden är att den bara kommer en dag i taget.” Det låter ju ganska fyndigt, men vad betyder det egentligen? Vad vore alternativet? Att framtiden kommer en vecka i taget? Eller en sekund i taget? Eller ett sekel i taget? Skulle det vara sämre på något sätt? Skulle det överhuvud taget märkas någon skillnad? För övrigt kan man ju fråga sig om framtiden alls ”kommer”. Är det inte snarare så att den ligger där framme och väntar på att *vi* ska komma dit?

NYA BÖCKER

Idéhistorikern Michael Azar har publicerat en essä (i flera avsnitt) med titeln *Vittnet*, Glänta produktion, 2008. Den följer frågan om det trovärdiga vittnesmålet genom historien – från Sokrates död, via Jesu uppståndelse, till tortyren i Guantánamo.

Birgitta Forsman, som är vetenskapsteoretiker och docent i forskningsetik har utgivit *Arvet från Darwin – religion, människa, moral*, Fri tanke förlag, 2009. Dessutom fyller hon år samma dag som Darwin.

Jonna Hjertröm Lappalainen har doktorerat i teoretisk filosofi i Stockholm med avhandlingen *Den enskilde – en studie av trons profana möjlighet i Sören Kierkegaards tidiga författarskap*, Thales 2009.

Fredrika Spindler, som är verksam vid Södertörns högskola, har utgivit boken *Spinoza – multitud, affekt, kraft*, Glänta Produktion 2009.

Cecilia Rosengren, som är idéhistoriker vid Göteborgs universitet, har utgivit en bok med titeln *Conway – naturfilosofi och kvinnliga tänkare i barockens tidevarv*, Glänta Produktion 2009. Den Conway, som förekommer i titeln, är naturligtvis filosofen Ann Conway (1631–1679), vars bok *The Principles of the Most Ancient and Modern Philosophy* utkom 1692.

Camilla Flodin, forskare vid Uppsala universitet, har skrivit en doktorsavhandling i estetik med titeln *Att uttrycka det undanträngda – Theodor W. Adorno om konst, natur och sanning*, Glänta produktion 2009.

SERENDIPITET

Man kan undra vad som hände år 1754. En sak som hände då var att den brittiske författaren Horace Walpole myntade ordet ”serendipity”. Det betecknar ungefär oavsiktlig upptäckt, något som rätt ofta förekommer i vetenskap, t.ex. vid upptäckten av penicillin. Som ordspråket säger: ”den som söker han finner” – men ibland något helt annat än det han sökte. (Eller, *mutatis mutandis*, hon.) Kanske är för övrigt hela denna notis en serendipitet!

BÖR MAN HA STRUMPOR?

Den kände, men numera döde, moralfilosofen Richard Hare är bland annat känd för att han inte använde strumpor. ”I don’t believe in socks”, som han själv uttryckte det. Det kan förefalla excentriskt, men andra tycks ha gått i samma fotspår. Albert Einstein använde exempelvis inte heller strumpor. Vem vet, kanske detta är något man borde dra lärdom av.

FILOSOFIHISTORIA

I sin bok *Fear of Knowledge: Against Relativism and Constructivism* är Paul Boghossian ivrig att framhålla att det fanns dinosaurier för väldigt länge sedan, långt innan det till exempel fanns några begrepp. Däremot är det oklart om han tror att det fanns några filosofer före 1950. Eller hur skall man tolka följande uttalande: "It is the mental that has always seemed most puzzling to philosophers, not the physical"? Hur många betydande filosofer före Ryle har tänkt så?

Staffan Carlshamre

PRUTMÅN

"Priserna trotsar de logiska lagarna". Så skrev hemelektronikedjan MediaMarkt i en reklamkampanj i december 2008. På väg till institutionens julfest var min tolkning att priserna hos MediaMarkt kanske strider mot motsägelselagen. En viss TV-apparat kan kanske både kosta och inte kosta tio tusen? På väg hem från julfesten, efter ett par glas glögg, slog det mig plötsligt att det dock finns en annan tolkning som är mycket rimligare: Det torde vara lagen om det uteslutna tredje som inte gäller hos MediaMarkt. När jag frågar hur mycket TVn kostar är det svar jag får av försäljaren varken sant eller falskt. Om det är detta som avses är det givetvis bra att veta nästa gång jag försöker pruta. Så länge det inte är bestämt sant att TV-apparaten kostar så mycket som försäljaren säger måste det rimligen finnas lite prutmån kvar.

Martin Peterson

MAGNET SLÅR UT MORALEN

En speciell sorts magnet kan förvandla en vanlig hygglig person till skurk, rapporterar *Forskning & Framsteg*. Forskare i Schweiz har utvecklat ett spel som är ett slags laborativvariant av ett vanligt postorderköp. En leverantör skickar en vara som mottagaren förväntas betala. Men den som struntar i räkningen slipper straff. Trots det brukar mottagaren betala på grund av sin uppfattning om vad som är rätt och fel.

Det märkliga är att denna moral kan påverkas av att en magnet under några minuter minskar aktiviteten i en specifik del av hjärnan. Upptäckten har gjorts av ekonomiprofessorn Ernst Fehr i Zürich. Under några minuter efter en sådan magnetbehandling var försökspersonerna mycket mindre benägna att betala räkningen.

– Något färgstarkt uttryckt kan jag göra dig kriminell genom att stänga av en del av din hjärna, säger Ernst Fehr till *Forskning & Framsteg*. Han anser att resultaten kan få långtgående följder för hur vi bör se på personligt ansvar.

LIVET

Den amerikanske filosofen W. V. Quine formulerade sig en gång på följande sätt i en bok om livets mening: "Life is what the least of us make most of us feel the least of us make the most of."

ANDLIG SPIS

G. W. F. Hegels *Andens fenomenologi*, som nyligen utkommit i svensk översättning på Thales förlag är inte alldeles lätt att begripa. En viss hjälp kan man dock få av Hans Ruins mycket positiva recension i DN (12/1), där man bland annat får veta följande: "I sin inledande position befinner sig anden i den enklaste form av sinnlig visshet, som förstår vad tinget är genom att helt enkelt sluka det. Men på vägen mot sin destination möter anden tingen i deras språkliga och begreppsliga form, och via sin förmåga att negera vad de inte är". Den som inte förstår vad detta betyder får antagligen problem även med Hegels egen text.

AKILLES I FARTEN IGEN

Redan de gamla grekerna insåg ju att det skulle bli svårt för Akilles att vinna sin kapplöpning med sköldpaddan. Men det är nog ännu svårare än de trodde. Eftersom rummet är positivt krökt – om det nu är det – kommer man ju så småningom tillbaka till samma punkt om man ger sig iväg i en viss riktning. Ungefär som visaren på en klocka, som från en viss utgångspunkt vrider sig tills den kommer tillbaka till samma punkt igen. Vi kan alltså tänka oss att Akilles är den snabba minutvisaren och sköldpaddan den långsammare timvisaren. Akilles startar vid 1 och sköldpaddan får ett försprång och startar vid 6. Vi vet ju alla att Akilles så småningom kommer att passera sköldpaddan. Men så fort han har gjort det, så ligger han ju återigen långt efter sköldpaddan. Han kan alltså aldrig vinna!

FARLIG VÅRD

Torbjörn Tännsjö skriver (DN 12/3), i samband med den kvinnliga läkaren som häktades som misstänkt för dråp på ett förtidigt fött barn, att "så kallad palliativ behandling kan aktivt komma att påskynda en patients död". Formuleringen är försåtlig. Palliativ behandling är naturligtvis någonting aktivt, men följer det därav att man även aktivt påskyndar en patients död – om nu behandlingen leder till att patientens död påskyndas? Tännsjö tycks mena det; han säger att det "inom västerländsk medicinsk praxis har blivit vanligt att läkare ibland aktivt avslutar patienters liv". Även denna formulering är försåtlig. Är det "vanligt" att läkare aktivt

avslutar patienters liv, eller händer det ”ibland”? Sammantaget får man lätt intrycket att Tännsjö menar att läkare ofta tar livet av folk och att palliativ vård är livsfarlig.

ETT GYLLENE ERBJUDANDE

Anta att någon erbjuder dig att köpa en bit guld, som består av en guldtom för varje sekund som har gått sedan Big Bang. Hur mycket skulle du vara villig att betala? Hur mycket tror du att en sådan guldklump skulle väga? Tror du att den skulle väga ungefär 0,14 milligram? I så fall har du rätt. Vilket visar att universum inte är så särskilt gammalt, när allt kommer omkring.

VÄLGÖRANDE SPARSAMHET

Den som spar, han har. Men frågan är vad som händer sedan. En medarbetare vid Filosofiska institutionen i Stockholm, som vanligtvis lever mycket sparsamt – i ekonomiskt avseende är vederbörandes tillvaro klart småskalig – har nyligen donerat 200.000 kronor till Läkare utan gränser. Enligt Peter Singer bör nyheter av detta slag offentliggöras, ty detta kan inspirera andra att följa exemplet, vilket i sin tur då ger upphov till goda konsekvenser.

Så långt är allt gott och väl. Men den som lägger vikt vid handlingars konsekvenser kan ändå undra om de handlingar som offentliggörandet eventuellt inspirerar till även är *konsekvenser* av offentliggörandet. Om svaret är ja, så tycks handlingarna inte kunna undvikas – och då bör de inte göras, eftersom ”bör” implicerar ”kan”. Men om svaret är nej, så är Singers tes om att man bör offentliggöra nyheten inte riktig, ty då finns det inget som talar för att det har goda konsekvenser. Vad ska man tro?

Man bör nog inte fundera närmare över detta, utan snarare bara låta sig inspireras av den ursprungliga handlingen.

Medarbetare i detta nummer av *Filosofisk tidskrift*: *Christian Björkdahl* studerar praktisk filosofi i Göteborg, *Henrik Bohlin* är lektor i idéhistoria vid Södertörns högskola, *Anna-Sofia Maurin* är forskare i teoretisk filosofi i Lund. *Erik J. Olsson* är professor i teoretisk filosofi i Lund och *Fredrik Zimmerman* undervisar i sociologi vid Högskolan i Borås.

Instruktioner till skribenter

Filosofisk tidskrift har som syfte att bidra till en allsidig och fruktbar diskussion av filosofiska problem, samt att på ett lättfattligt sätt informera om aktuell filosofisk forskning. Den vänder sig inte enbart till fackfilosofer, utan vill framför allt nå en bredare läsekrets av filosofiskt intresserade personer

Tidskriften står öppen för olika filosofiska inriktningar, men den vill undvika bidrag som man inte kan tillgodogöra sig utan speciella förkunskaper eller tekniska färdigheter. Utöver längre artiklar på omkring 10–15 sidor, tar tidskriften gärna emot även kortare bidrag och inlägg av notiskaraktär.

Manuskript till *Filosofisk tidskrift*:

- skickas normalt med datorpost till lars.bergstrom@philosophy.su.se
- kan också skickas till
Lars Bergström, Telegrafgränd 1 B, 111 30 Stockholm
– men i så fall skall det dessutom bifogas på diskett
- skall utformas i överensstämmelse med den typografi som är normal i tidskriften, utan onödig formatering
- skall vara försedda med namn och adress
- skall som regel vara skrivna på svenska, och citat från andra språk bör översättas till svenska
- noter och litteraturhänvisningar kan gärna inarbetas i texten
- särskild litteraturförteckning upprättas vid behov i alfabetisk ordning och placeras sist i manus
- för icke beställt material ansvaras ej
- korrektur läses i regel endast av redaktören
- ändringar mot manuskript bekostas icke av förlaget; författaren debiteras kostnad för sådana ändringar
- införda bidrag honoreras inte för närvarande
- i stället för särtryck erhåller författaren, gratis, 10 exemplar – för recensioner 5 exemplar – av det nummer av tidskriften i vilket bidraget varit infört